

Iryna Betko
Zbigniew Chojnowski

24.
WIERSE
UKRAIŃSKIE
I POLSKIE

Ірина Бетко
Збігнєв Хойновський

24.
УКРАЇНСЬКІ
І ПОЛЬСЬКІ
ПОЕЗІЇ

Iryna Betko
Zbigniew Chojnowski

24. WIERSE UKRAIŃSKIE I POLSKIE

Eseje, tłumaczenie i opracowanie:
Iryna Betko i Zbigniew Chojnowski

Ilustracje: *Georgij Snopkov*

Ірина Бетко
Збігнєв Хойновський

24. УКРАЇНСЬКІ І ПОЛЬСЬКІ ПОЕЗІЇ

Есеї, переклад і упорядкування:
Ірина Бетко і Збігнєв Хойновський

Ілюстрації: *Георгій Снопков*

«*Adam Mickiewicz*»

U stóp moich kraina dostatków i krasy,
Nad głową niebo jasne, obok piękne lice
(...).

Країна розкоші прослалась підо мною,
Вгорі — блакить ясна, тут — лиця чарівні
(...).

(переклав Максим Рильський)

❧ *Тарас Шевченко* ❧

I на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі

Na ziemi zasię odnowionej
Nie będzie wroga na ostatku,
Lecz będzie syn i będzie matka,
I ludzie też na ziemi onej

(przekład Piotra Kuprysia)

Kolegium Wydawnicze UWM
Przewodnicząca
Wiesława Lizińska
Przedstawiciel Dyscypliny
Beata Tarnowska

Recenzent
Krystyna Stelmach

Projekt okładki
Dariusz Walasek

Projekt, skład i łamanie
Aleksandra Snitsaruk

ISBN 978-83-8100-361-2

© Copyright by Wydawnictwo UWM • Olsztyn 2023

Wydawnictwo UWM
ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Ark. wyd. 8,20; ark. druk. 5,75
Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 1

Spis treści

<i>Dwadzieścia cztery – contra 24.02.2022</i>	12
Wiersze Iryny Betko, przekład Zbigniewa Chojnowskiego	17
Kobziarz	19
*** (Barbarzyńca głosi kulturę)	21
Pożegnanie Kijowa	23
*** (Z oknami na północ chatynka)	25
*** (Ta ma mowa – jak nie moja!)	27
*** (Wciąż obsiewamy ziemię słowami)	29
Wiersze Zbigniewa Chojnowskiego, przekład Iryny Betko	31
Opatrzność	32
Lwów	34
Spotykam Igora Hrywnę	36
Katastrofa	38
Ukraina 2014	40
Świt 24 lutego 2022	42
„Zabliźnianie się”, zbliżanie polskiego i ukraińskiego	45
Bibliografia utworów i opracowań literatury ukraińskiej w języku polskim (wybór)	71
Spis reprodukcji obrazów Georgija Snopkova	75
Biogramy autorów	76
Streszczenie	80
Abstract	82
„Jak się masz, gdy spokój tu, a wojna tam?”: przenikanie się polskości i ukraińskości	87

Зміст

<i>Двадцять чотири – contra 24.02.2022</i>	9
Поезії Ірини Бетко, переклад Збігнєва Хойновського	17
Кобзар	18
*** (Коли письменний варвар простяга)	20
Прощання з Києвом	22
*** (Хатинка з вікнами на північ)	24
*** (Я рідну мову – мов чужу!)	26
*** (Ми ріллю словами засіваєм)	28
Поезії Збігнєва Хойновського, переклад Ірини Бетко	31
Провидіння	33
Львів	35
Зустрічаю Ігоря Гривну	37
Катастрофа	39
Україна 2014	41
Світанок 24 лютого 2022	43
„Рубцювання ран”, зближення рубежів польського й українського	57
Бібліографія творів і досліджень української літератури польською мовою (добірка)	71
Список репродукцій картин Георгія Снопкова	75
Відомості про авторів	78
Резюме	81
Abstract	82
„Як ся маєш, як спокій тут, а війна там?”: взаємопроникання польськості та українськості	83

Двадцять чотири – contra 24.02.2022

День 24.02.2022 назавжди вписався в історію України зловісною датою, яка нещадно увірвалася в мирне життя її народу спустошенням та смертю, сльозами болю й розпачу, усіма страхіттями війни, здавалося б, немислимыми у XXI столітті. Що людина доброї волі може протиставити експансії тотального зла? Як виявилося, багато чого. Свою жертовну боротьбу до останнього подиху за звільнення рідної землі від інфернальних окупантів, за вистраждані ідеали гуманізму, що надають істинний сенс людському існуванню, за вільне від зла майбуття всього цивілізованого світу.

Автори збірки, що пропонується увазі читача, зловорожій магії цифр (24.02.2022) протиставляють двадцять чотири поезії, присвячені нескореній Україні. Тексти подаються паралельно у двох версіях – оригінальній і перекладній, відповідно польською та українською мовами. При цьому визначальною рисою книги є те, що обидва її автори виступають одночасно у двох творчих іпостасях.

Презентуючи передусім свої власні вірші (по шість кожен), вони також є перекладачами творів одне одного. Подібний підхід, думається, в особливий спосіб дозволяє увиразнити і збагатити емоційну палітру збірки, домінуючу колористику її внутрішніх настроїв, що відтак символічно вимальовується не лише як жовто-блакитна, але і як біло-червона.

Автором польськомовних віршів є відомий поет Збігнєв Хойновський, щирий друг України, українців і української культури. Його поезії поставали як самодостатні тексти протягом тривалого часу: найстарші датуються 1995, найновіші – 2022 р. Однак зібрані разом і прочитані уважно, вони уявляють свою неформальну єдність на зразок проблемно-художнього циклу.

Робота над українськими перекладами віршів Збігнєва Хойновського збагатила перекладачку безцінним професійним досвідом, була джерелом справжнього творчого натхнення. Заглиблення в художній світ іншого поета завжди справляє

радість пізнання раніше не знаних смислів і відкриття нових мистецьких обривів. Самий же процес перекладання набуває особливої ваги, коли виявляється, що тексти, які інтерпретуєш засобами своєї мови, близькі тобі в естетичному, світоглядному чи якомусь іншому плані. І власне так було у нашому випадку.

Вірші Збігнєва Хойновського побуджують до емпатії та співтворчості. У них із ліричною безпосередністю відтворено болісну реакцію автора на початок війни в Україні (*Провидіння, Світанок 24 лютого 2022*), а також на вже віддалені в часі події 2014 р. (*Катастрофа, Україна 2014*). Але політичний контекст окреслює лише зовнішньо-розпізнавальні параметри проблеми, тоді як її аналіз у кожному разі досягає значно глибший смисловий рівень. Це дає підстави класифікувати згадані твори як цікавий жанровий різновид історіософської лірики. У художньому світі поета ікони оплакують страждання України, тоді як його ліричний герой не шкодує гіркої іронії (яка має тенденцію переходити у вбивчий сарказм) щодо політичної демагогії європейських лідерів і фальшивих пророків.

Різноманітний образ України у циклі польськомовних віршів органічно доповнюють особисті враження поета, винесені з його відвідин Львова. Імпонує небанальний погляд ліричного оповідача на реалії цього багатокультурного міста, побачені в соціально-історичному ракурсі української дійсності середини 90-х рр. минулого століття. Натомість та особлива інтимно-довірлива інтонація, що задається у вірші *Львів*, буде істотно поглиблена у наступному тексті під заголовком *Зустрічаю Ігоря Гривну (nota bene – так само датованому 1995 р.)*. Згаданою тут особою є етнічний українець, друг автора з юнацьких літ. Вже сам цей

факт сповнює ліричне повісткування про випадкову зустріч двох давніх друзів напередодні Різдва Христового великого тепла і зворушливих деталей – як хоча б отой символічний хрестик, що його Ігор виорює біля серця свого співрозмовника. Настрій зустрічі, однак, забарвлений нотами суму, бо колись міцні взаємини з роками слабнуть, кожен-бо має іти власною дорогою і жити своїм життям.

Українські поезії своїм корінням сягають середини 80-х – початку 90-х рр. минулого століття, коли їх авторка свідомо дозрівала до потреби творчого самовиразу рідною мовою. Але саме трагічна аура актуальних подій уявила, як остаточно мають бути розставлені в них смислові акценти. Ці тексти містять ліричні рефлексії на теми історичної долі України, її культурних цінностей, що є невід'ємною складовою європейської цивілізації як такої (*Кобзар, Коли письменний варвар... та ін.*). Події наших днів унаочнюють, що ця остання як у своїх локальних, так і глобальних вимірах перебуває під реальною загрозою знищення, чого не можна допустити.

У ході дальшого розвитку засигналізованих тем в україномовних поезіях осмислюється мотив рідного дому, який, маючи виразно означені координати географічного простору, водночас виступає чільним психо-екзистенційним символом внутрішнього життя – батьківщиною душі (*Прощання з Києвом, Хатинка з вікнами на північ...*). За її межами будь-яка самореалізація людської особистості стає вельми проблематичною. Катастрофа розлуки зі своєю сакральною домівкою понад три десятиліття тому стала одним із трагічних наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Війна, розв'язана російськими загарбниками в Україні, знову змусила мільйони людей

до розлуки з рідною землею і рідним домом – і то у спосіб найбільш нелюдський з усіх можливих.

Осмислення мотиву батьківщини душі своєю чергою підводить до роздумів над проблемою творчого освоєння понадчасових скарбів рідної мови, коли буття стає тотожним пошуку себе у слові (*Я рідну мову..., Ми ріллю словами засіваєм...*). Муки творчості, прагнення збагнути й донести у вірші прихований смисл того, що діється у навколишньому і внутрішньому світі тощо, – не будучи новою, подібна тематика, втім, видається практично невичерпною за умов здобуття індивідуального духовного досвіду. Тим часом однією з істотних ознак цього досвіду виступає настійна потреба митця слова творити рідною мовою. Набуває вона особливого значення, коли ворожа ідеологія з нелюдською жорстокістю й брутальним цинізмом декларує знищення всього, що українське.

Ліричним поезіям, представленим у нашій збірці, товаришать репродукції восьми живописних праць українського художника Георгія Снопкова, який уже закінчив свій земний шлях. У цих картинах, що представляють іконний релігійно-філософський напрям у творчості митця, візуалізовано символічні постаті Ісуса Христа, Пресвятої Богородиці, св. Георгія Побідоносця та інші близькоспоріднені мотиви. З польськими й українськими віршами в естетико-світоглядному плані картини зближує характерна тенденція параболічно-притчевого осмислення подій, що відбуваються у локальному світі людської душі, а водночас мають свій відгомін у Царстві Святого Духа, що не знає меж.

Так, сокровений релігійно-філософський зміст легенди про св. Георгія Побідоносця (Змієборця) виражає шляхетну ідею перемоги Добра над злом. Сам цей святий у східній християнській традиції

вважається покровителем воїнів, які захищають Вітчизну від ворогів, і їхніх родин. У молитовних звертаннях до св. Георгія люди просять зміцнити здоров'я душі і тіла, збільшити родючість землі (адже його ім'я з грецької перекладається як *орач, землепашець*). Поряд з ним улюбленою покровителькою українського війська є Матінка Божа; недвижиме свято Покрова Пресвятої Богородиці (14 жовтня) запорозькі козаки вважали одним із найважливіших. У них був справжній культ ікон Покрови та Покровських храмів, які вони охоче будували. У наші дні від 2014 року указом президента разом зі святом Покрови відзначається День захисника України, який є вільний від праці.

Георгій Снопков створив кілька іконних іпостасей образу Діви Марії. Це Покрова – Божа Мати, що своїм омофором захищає від скорбот кожного, хто просить у Неї заступництва; це Богородиця, яка у великому зворушенні притулилася щоким до голівки Божої Дитини, та ін. За посередництвом богородичних мотивів художник осмислює чільні християнські, а водночас – загальнолюдські ідеали Віри, Надії і Любові.

Георгій Снопков був людиною глибоко віруючою. Його мистецькі пошуки завжди супроводжувались ґрунтовними роздумами на теми безсмертя людської душі, шляхів і способів пізнання феноменів духовної реальності тощо. Був справжнім інтелектуалом, знавцем і цінителем вітчизняного і світового мистецтва і літератури, черпав творче натхнення у книгах з історії, філософії, психології. Жваво цікавився польською культурою, яка була для нього дуже авторитетною, багато читав цією мовою. У Польщі пройшли останні роки його життя і творчості.

Ірина Бетко

Dwadzieścia cztery – contra 24.02.2022

Dzień 24.02.2022 na zawsze wpisał się w historię Ukrainy jako data złowieszcza, która bezlitośnie wkroczyła w pokojowe życie jej narodu, siejąc spustoszenie i śmierć, łyżę bólu i rozpacz oraz wszystkie okrucieństwa wojny, wydawałoby się, już niemożliwe w XXI wieku. Co człowiek dobrej woli może przeciwstawić ekspansji totalnego zła? Jak się okazuje, bardzo wiele. Swą ofiarną walkę do ostatniego tchu za uwolnienie ziemi ojczystej od infernalnych okupantów, za opłacenie krwią ideały humanistyczne, które nadają prawdziwy sens egzystencji ludzkiej, za wolną od zła przyszłość całego cywilizowanego świata.

Autorzy tomiku, który proponuje się uwadze Czytelnika, złowrogiej magii liczb (24.02.2022) przeciwstawiają dwadzieścia cztery liryki, poświęcone walczącej Ukrainie. Teksty podaje się równolegle w dwu wersjach – w oryginale i w tłumaczeniach, odpowiednio w języku polskim i ukraińskim. Przy tym charakterystyczną cechą książki jest to, że para jej autorów odgrywa jednocześnie dwie role. Prezentują przede

wszystkim swoje własne wiersze. Po sześć każdy. Oboje także przetłumaczyli nawzajem swoje utwory. Takie rozwiązanie, jak się wydaje, w sposób szczególnie pomaga uwypuklić oraz wzbogacić emocjonalną paletę książki, dominującą kolorystykę jej nastrojów wewnętrznych, która symbolicznie zabarwia się nie tylko na niebiesko-żółto, lecz także na białoczerwono.

Autorem wierszy w języku polskim jest znany poeta Zbigniew Chojnowski, wielki przyjaciel Ukrainy, Ukraińców i kultury ukraińskiej. Jego poezje powstawały jako teksty samowystarczalne w ciągu dość długiego czasu: najstarsze są datowane na rok 1995, najnowsze – na 2022 rok. Jednak zebrane razem i przeczytane wnikliwie, ujawniają swą nieformalną spójność wewnętrzną na wzór cyklu poetyckiego.

Praca nad ukraińskimi tłumaczeniami wierszy Zbigniewa Chojnowskiego wzbogaciła tłumaczkę bezcennym doświadczeniem zawodowym, była źródłem prawdziwego natchnienia twórczego. Zgłębianie waleń świata przedstawionego innego poety zawsze

sprawia radość poznania dotąd nieznanych ujęć symbolicznych oraz odkrywania nowych obszarów artystycznych. Zaś sam proces tłumaczenia nabywa szczególnej wagi, jeżeli się okazuje, że interpretowane zasobami języka ojczystego teksty są bliskie osobie tłumaczącej pod względem estetycznym, światopoglądowym czy też jakimkolwiek innym. I tak właśnie było w naszej sytuacji.

Wiersze Zbigniewa Chojnowskiego zachęcają do empatii oraz współtwórczości. Z otwartością liryczną przekazują bolesne przeżycia autora, wywołane początkiem wojny w Ukrainie (*Opatrzność, Świt 24 lutego 2022*), a także już odległych w czasie wydarzeń z 2014 roku (*Katastrofa, Ukraina 2014*). Lecz kontekst polityczny określa tu jedynie zewnętrzne aspekty problemu, pozwalające go zidentyfikować, gdyż jego analiza w każdym razie osiąga o wiele głębszy poziom egzystencjalno-symboliczny. To wszystko daje podstawy do klasyfikacji wymienionych utworów jako ciekawej odmiany gatunkowej liryki historiozoficznej. W świecie przedstawionym poety ikony oplakują cierpienia Ukrainy, podczas gdy jego bohater liryczny nie oszczędza gorzkiej ironii (która ma tendencję przekształcać się w zabójczy sarkazm) w stosunku do politycznej demagogii przywódców europejskich i fałszywych proroków.

Wielowymiarowy obraz Ukrainy, wykreowany w cyklu wierszy polskich, w sposób organiczny uzupełniają wrażenia osobiste poety, wyniesione z jego odwiedzin Lwowa. Imponuje niebanalne spojrzenie podmiotu lirycznego na realia tego wielokulturowego miasta, postrzegane w ujęciu społeczno-historycznym ukraińskiej rzeczywistości z połowy lat 90. ubiegłego stulecia. Z kolei ta szczególna intonacja intymna, którą słyszymy w wierszu *Lwów*, ze wzmocnioną siłą zabrzmiała w następnym tekście pt. *Spotykam Igora*

Hrywnę (*nota bene* – tak samo datowanym rokiem 1995). Wspomina się tu etnicznego Ukraińca, przyjaciela autora z lat młodzieńczych. Już sam ten fakt wypełnia wypowiedź liryczną o przypadkowym spotkaniu dwóch starych przyjaciół w przeddzień Bożego Narodzenia wielkim ciepłem oraz wzruszającymi szczegółami – jak chociażby ten symboliczny krzyżyk, który Igor kreśli palcami blisko serca swego współromówcy. Nastrój spotkania jednak jest zabarwiony nutami smutku, albowiem kiedyś zażyłe relacje z upływem czasu słabną, gdyż każdy idzie swoją drogą i żyje własnym życiem.

Poezje ukraińskie Iryny Betko swoim korzeniem sięgają połowy 80. i początku lat 90. minionego wieku, kiedy ich autorka świadomie dojrzywała do potrzeby pisania wierszy w języku ojczystym. Lecz właśnie tragiczna aura aktualnych wydarzeń udowodniła, jak ostatecznie należy rozstawić w nich akcenty nadrzędne. Owe teksty zawierają refleksje liryczne, dotyczące historycznych losów Ukrainy, jej wartości kulturowych, które są częścią integralną europejskiej cywilizacji jako takiej (*Kobziarz, Barbarzyńca głosi kulturę...* i inne). Wydarzenia naszych dni pokazują, że ta ostatnia, zarówno w swoich lokalnych, jak też globalnych wymiarach, znajduje się pod realnym zagrożeniem unicestwienia, do czego nie wolno dopuścić.

W trakcie dalszego rozwoju zasygnalizowanych tematów w poezjach ukraińskich rozważany jest motyw domu ojczystego, który, posiadając wyraźnie określone współrzędne geograficzne, występuje jako czołowy psychologiczno-egzystencjalny symbol życia wewnętrznego – duchowa ojczyzna (*Pożegnanie Kijowa, Z oknami na północ chatynka...*). Za jej granicami jakakolwiek samorealizacja jednostki ludzkiej wydaje się niemożliwa. Katastrofa rozłąki ze swoją sakralną przestrzenią domową ponad trzy dekady temu była

jednym z fatalnych skutków awarii w Czarnobylskiej Elektrowni Jądrowej. Wojna, rozpętana przez rosyjskich najeźdźców w Ukrainie, znów zmusiła miliony ludzi do rozłąki z ojczystą ziemią i domem – i to w najbardziej nieludzki sposób ze wszystkich możliwych.

Zgłębianie motywu duchowej ojczyzny w następstwie przywołuje refleksje nad kwestią twórczego oswojenia ponadczasowych skarbów ojczystego języka, kiedy to egzystencja utożsamia się z poszukiwaniami siebie w słowie (*Ta moja mowa..., Obsiewamy ziemię słowami...*). Postrzeganie powołania poetyckiego jako misji do spełnienia, pragnienie uchwycenia i uwiecznienia w wierszu sensu tego, co dzieje się w świecie zewnętrznym i wewnętrznym, nie jest czymś zupełnie nowym; owa tematyka jednak wydaje się praktycznie niewyczerpywalną w zakresie zdobywania indywidualnego doświadczenia duchowego; z nim wreszcie współwystępuje nieodzowna potrzeba twórcy, aby wypowiadać się w języku ojczystym. Nabywa ona szczególnego znaczenia, kiedy wroga ideologia z nieludzkim okrucieństwem oraz brutalnym cynizmem deklaruje unicestwienie wszystkiego, co ukraińskie.

Poezjom lirycznym, przedstawionym w naszej książce, towarzyszą reprodukcje ośmiu prac plastycznych śp. Georgija Snopkova, ukraińskiego artysty-malarza, który już skończył swoją ziemską drogę. W tych obrazach, reprezentujących ikonowy religijno-filozoficzny prąd jego twórczości, są wizualizowane symboliczne postacie Jezusa Chrystusa, Najświętszej Bogurodzicy, św. Jerzego Zwycięzcy oraz inne motywy pokrewne. Z polskimi i ukraińskimi wierszami pod względem estetyczno-światopoglądowym obrazy zbliża charakterystyczna tendencja paraboliczno-przypowieściowego zgłębiania wydarzeń, które toczą się w lokalnym świecie ludzkiej duszy, a jednocześnie mają swój oddźwięk w nieokreślonym Królestwie Świętego Ducha.

Otóż, niezgłębiona treść religijno-filozoficzna legendy o św. Jerzym Zwycięzcy (Pogromcy smoka) wyraża szlachetną ideę pokonania zła Dobrem. Sam ten święty we wschodniej tradycji chrześcijańskiej jest postrzegany jako patron wojowników broniących ich rodzin i Ojczyzny przed wrogami. W modlitwach do św. Jerzego ludzie proszą o wzmocnienie zdrowia duszy i ciała, o zwiększenie żyzności ziemi (ponieważ jego imię z greckiego tłumaczy się jako *oracz ziemi*). Obok niego jako ulubiona patronka wojska ukraińskiego występuje Matka Boska; Pokrowa / Pokrow, czyli przypadające na 14 października święto Opieki Najświętszej Bogurodzicy (lub Wstawiennictwa Bogurodzicy i zawsze Dziewicy Maryi) kozacy zaporoscy postrzegali jako jedno z najważniejszych świąt. Otaczali prawdziwym kultem ikony Pokrowy oraz Pokrowskie świątynie, które budowali często i z pasją. W naszych czasach, od roku 2014 na podstawie dekretu prezydenta wraz ze świętem Pokrowy obchodzony jest Dzień Obrońcy Ukrainy, będący dniem wolnym od pracy.

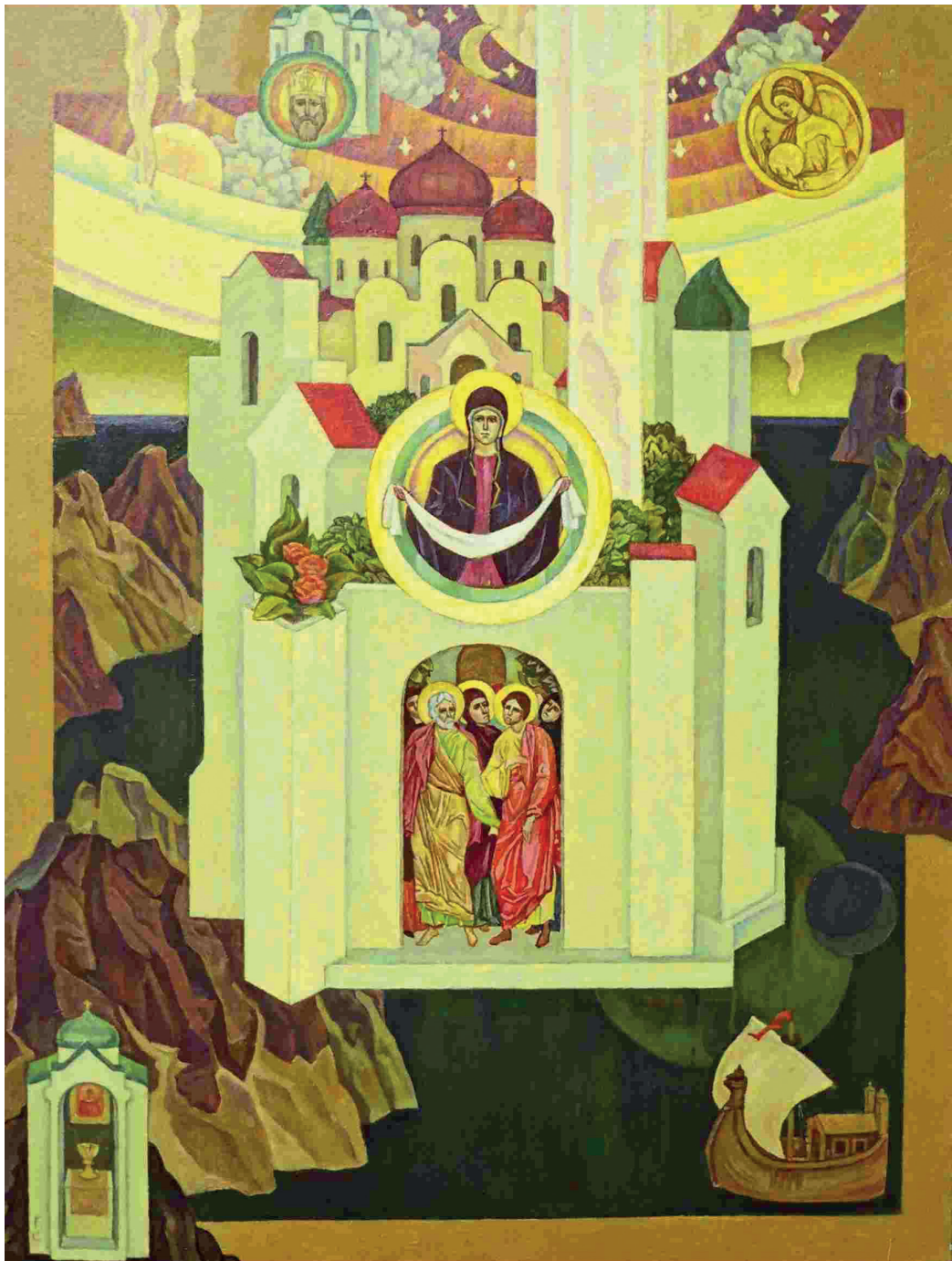
Georgij Snopkov wykreował kilka ikonicznych postaci Maryi Panny. Można wymienić Pokrowę – Matkę Boską, osłaniającą swoją cudowną szatą od bied każdego, kto prosi ją o wstawiennictwo; Bogurodżicę, która z wielkim wzruszeniem przytuliła się policzkiem do główki Dzieciątka, oraz inne. Za pośrednictwem maryjnych motywów artysta zgłębia czołowe chrześcijańskie, a jednocześnie – ogólnoludzkie ideały Wiary, Nadziei i Miłości.

Georgij Snopkov był człowiekiem głęboko wierzącym. Jego poszukiwaniom twórczym zawsze towarzyszyły gruntowne refleksje na temat nieśmiertelności ludzkiej duszy, form i sposobów doświadczania fenomenów rzeczywistości duchowej etc. Był prawdziwym intelektualistą, znawcą i wielbicielem rodzimej

i powszechnej sztuki i literatury; natchnienie do pracy artystycznej czerpał też z obszernej wiedzy z zakresu historii, filozofii, psychologii. Szczególnie fascynowała go kultura polska, którą postrzegał jako jedno

ze swoich zainteresowań priorytetowych; dużo czytał w tym języku. W Polsce minęły ostatnie lata jego życia i twórczości.

Iryna Betko

ПОЕЗІЇ ІРИНИ БЕТКО

переклад Збігнєва Хойновського

WIERSTY IRYNY BETKO

przekład Zbigniewa Chojnowskiego

Кобзар

Зрячі не люблять сліпих

Під тином прокидався серед ночі,
Молився в передранішній імлі,
Ходив шляхами битими землі,
Щоб людям донести слова пророчі.

Торкав бандури обриси дівочі,
І слухали великі і малі,
І хліб і сіль стояли на столі,
І плакали сліпі кобзарські очі.

Його вела за руку Україна,
Тужила: – Ця знедолена людина
Туди, де горе, кривда і неволя

Несе свій безталанний Божий дар.
І неодмінно нам всміхнеться Доля!
– Побачимо, – сказав сліпий Кобзар.

24 червня 1989

Kobziarz

Widzący nie lubią ślepych

Pod płotem budziły go północe,
Modlił się we mgle o poranku,
Wstawał, szedł i szedł bez przystanku,
Niósł ludziom słowa prorocze.

Tknął bandury kształtów dziewczęcych,
I słuchali więksi i mniejsi,
Chleb i sól na stole obok pieśni,
Łzy szły z ociemniałych oczu piewcy.

Prowadziła go dłoń Ukrainy,
Jej lament: – Ten człowiek poraniony
Jest, gdzie biednie, krzywda, zniewolenie.

Dźwiga swój trudny ciężar, Boży dar.
Los jeszcze i do nas się uśmiechnie!
– Przejrzymy na oczy – rzekł ślepy Kobziarz.

24 czerwca 1989

Коли письменний варвар простяга
До атомної цяцьки хижі руки,
І спопеля останніх днів жага
Людське сумління подихом розпуки,

І в апокаліптичних міражах
Ти – Альфа і Омега всім офірам,
Не гнів боюсь побачити, а жах
В Твоїх очах, що пломенять над миром.

1989–2022

Barbarzyńca głosi kulturę, a sięga
Po atom jak zabawkę drapieżną ręką,
Rozpala żar dni ostatnich, piekła,
Sumienia trawi rozpaczą, męką.

Wśród apokaliptycznych pejzaży
Tyś dla ofiar Alfą i Omegą.
Nie gniew mnie trwoży, lecz grozy obrazy
W Twoich oczach, co płoną nad ziemią.

1989–2022

Прощання з Києвом

Ти – лебедина піснь поета.
Мій дим гіркий. Мій рідний дім.
Твої ранети – мов комети! –
Летять у Всесвіті нічнім.

Твоїх озер качкова тиша –
Як щастя, як сердечний щем.
Сіренький день – неначе миша! –
Об щоки лащиться дощем.

Тебе покинути я мушу,
У безвість світу утікати.
Та як, скажи, без тебе душу,
Безсмертну душу врятувати?

1986 / 2022

Pożegnanie Kijowa

Ty – łabędzia pieśń poety.
Mój gorzki dym. Mój dom ojczysty.
Owoce renet jak komety –
Nocą w kosmosie deszcz świetlisty.

Na Twoich jeziorach trwa cisza,
Jak szczęście, jak serca mój śpiew.
Szareńki ten dzień – jakby myszka! –
Moje policzki głaszcze deszcz.

A ja rozstać się z Tobą muszę,
Uchodzić w nieznane ustronia.
Jak uratować wieczną duszę,
Gdy będę od Ciebie oddalona?

1986 / 2022

Хатинка з вікнами на північ,
Де ранком не розбудять півні,
Де зайвих не почувеш балачок,
Де витупцює синочок-третячок.
За тиші клаптик в морі марноти
Якої, Доле, плати хочеш ти?
Та все одно, безмежна тобі дяка
За те, що недосяжний, як Ітака,
Цей острівець зринає з небуття...
А шлях до нього – через все життя.

Січень 1989

Z oknami na północ chatynka,
Koguty milczą do poranka,
Na wiatr nikt nie rzuca słowami,
Trzyletni synek tupie nóżkami.
Za ten spokój w morzu chaosu
Czymże wykupię się od Losu?
Mimo wszystko, jestem Mu wdzięczna,
Że o nieosiągalnej Itace pamiętam.
Wysepka wynurza się z niebytu,
Płynę ku niej – póki jestem przy życiu.

Styczeń 1989

Я рідну мову – мов чужу! –
Вивчаю – наче ворожу...

Та все дарма, та все дарма,
І горя більшого нема,
І завмирає в грудях жах,
Що замість Слова,
Що замість Правди на вустах –
Полова...

Та все дарма, це все дарма,
І щастя більшого нема,
І радість руку на плече
Кладе раптово,
Коли у грудях – запече! –
Заб'ється Слово.

Літо 1985

Ta ma mowa – jak nie moja! –
Uczę się jej – jak wróżenia...

Nadaremno, nadaremno,
I nic nie pali bardziej,
Aż z trwogi serce staje,
Że zamiast Słowa,
Że zamiast Prawdy na mych ustach –
Plewa...

Nadaremno, nadaremno,
I szczęścia nie ma większego,
Gdy radość rękę na ramię
Kładzie jakby przypadkowo,
A wewnątrz ciebie – zatętni! –
Jak serce Słowo.

Lato 1985

Ми ріллю словами засіваєм,
Поливаєм кров'ю і слізьми,
Щедро потом землю поливаєм
І чекаєм, і чекаєм ми.

Біле поле. Завмирає голос.
Пророста поволі – де-не-де...
Кожне слово – мов незрілий колос,
Ще не налилось, а Час іде.

Йде по щедрій і нещедрій ниві,
Як Господар йде він – не як тать,
Йде як Жнець, схиливши скроні сиві,
Щоб од плевел зерна одібрати.

Липень 1986

Wciąż obsiewamy ziemię słowami.
Krwią oraz łzami ją zraszamy,
Szczodrze rosimy potu kroplami
I czekamy, i znów czekamy.

Białe pole. Zmierzcha tam i tu głos.
Zboże wzrasta niespiesznie – gdzieniegdzie
Każde słowo – niedojrzały to kłos,
Niesyty soków ziemi, a Czas idzie.

Idzie raz żyzną, raz jałową niwą,
Jak Żywiciel – nie skrada się jak zły,
Idzie niczym Żniwiarz, skroń chyli siwą,
Aby oddzielić ziarno od plewy.

Lipiec 1986

WIERSE ZBIGNIEWA CHOJNOWSKIEGO

przekład Iryny Betko

ПОЕЗІЇ ЗБІГНЄВА ХОЙНОВСЬКОГО

переклад Ірини Бетко

Opatrzność

Z kamienia? Z drgnień wewnątrz budowali siedziby,
Abyś odkrył, że życie toczy się we wspólnocie
Samotnych i niewiadomych.
Z płaskości i zaciemnienia nad wodami
Żadne spojrzenie się nie otwiera, ale jeszcze jest.

Zadowalaj się szczątkami kronik,
Narzuconą architekturą wspomnień.
Wierz w życie jako ciąg rozpoczynanych
Niekończących się mgnień.

Twoich zatopionych skarbów,
Twoich budów zawalonych w tobie,
Twoich wysp
Niech strzegą:
Nieprzejrzane jeziora,
Wezbrane niepamięcią rzeki,
Siedliska nieprzespanych snów.

Patrzą na ciebie Prusowie
Z rozproszonego w ziemi poległego Perkuna,
Biali rycerze z czarnych krzyży
W dymie krwi i misji.

Patrzą na ciebie
Niemcy z gotyku wycelowanego we wschód,
Mazurzy z prochów kancjonałów,
Warmiacy z pęknięć w kapliczkach,
Polacy z trupich pól, swarów i chwały.

Patrzą na ciebie
Wpędzani tu i wypędzani stąd
Jak masy ciepłego i zimnego powietrza.

Ci, którzy już się nie obudzą,
Niech strzegą ładu gordyjskiego
Swoim gdzieś żywym doznaniem przeznaczenia.

Провидіння

З каміння? Ні, зі знищених інтер'єрів будували домівки,
Щоб ти збагнув, що життя точиться у громаді
Самотних і незнаних.
Над темною безоднею вод
Нічого не розгледіти, але щось там є.

Задовольняйся уривками кінохронік,
Нав'язаною архітектурою спогадів.
Вір у життя як у безкінечну
Мить, що постійно починається.

Твої затоплені скарби,
Твої халупи, зруйновані в тобі,
Твої острови
Нехай стережуть:
Невидимі озера,
Ріки у повені безпам'ятства,
Оселі безсонних снів.

Дивляться на тебе прусси
З пороху земного загиблого Перкуна,
Білі лицарі з чорними хрестами
У диму кривавої місії.

Дивляться на тебе
Німці з готичних веж, націлених на схід,
Мазури з попелу канціоналів,
Варм'яни з тріщин у капличках,
Поляки з мертвих полів чвар і слави.

Дивляться на тебе
Загнані сюди і вигнані звідси
Як маси теплого і холодного повітря.

Ті, що вже не прокинуться,
Хай стережуть Гордієву землю
Своїм ще живим досвідом провидіння.

Lwów

Marynie Okęckiej-Bromkowej

Lwów (Lwiw?) jest cudzy dla samego siebie.
Corona muralis zaciągnięte grubą warstwą farby.
Do frontonów na wysokości oczu przyczepione
Małe tablice z brązu, pod którymi posypani szarością mężczyźni.
Sprzedają przedwojenne wydania *Ogniem i mieczem* Henryka
Sienkiewicza razem z przybrudzonymi przedmiotami
Codziennego użytku.
W drodze do opery genialny i lekki Adam Mickiewicz,
Który nigdy tędy nie przechodził,
Zawiesił swój krok i patrzy na zachód.
Obok obelisk Tarasa Szewczenki duma swym brązem.
Na Łyczakowskim Cmentarzu za plecami czarnych marmurów
Pękają i murszeją, giną z oczu,
Giną za wolność odrodzonej Ukrainy
Mogiły, płyty i rzeźby nagrobne.

17 maja 1995

Львів

Марині Окенцькій-Бромковей

Львів (Львув?) є чужий собі самому.
Corona muralis замазана товстим шаром фарби.
До фронтонів на висоті очей причеплені
Малі бронзові таблиці, а під ними – посипані сірістю чоловіки.
Продають довоєнні видання *Вогнем і мечем* Генрика
Сенкевича упереміш із бруднуватими предметами
Першої потреби.
У дорозі до опери геніальний і легкий Адам Міцкевич,
Який ніколи не ходив цим шляхом,
Призупинив свій крок і дивиться на захід.
Поряд думає думу бронзовий обеліск Тараса Шевченка.
На Личаківському цвинтарі за спинами чорних мармурів
Розтріскуються і гниють, зникають з очей,
Гинуть за волю відродженої України
Могили, плити й нагробні скульптури.

17 травня 1995

Spotykam Igora Hrywnę

W mroźny dzień przed Bożym Narodzeniem spotykam Igora Hrywnę.
Przystanęliśmy na chodniku nieopodal kościoła
Pod wezwaniem Najświętszego Serca Pana Jezusa.
Życzę Igorowi wesołych Świąt, a on złożonymi palcami
Ryje na wysokości mojego serca krzyżyk,
Taki mały, abym go zawsze mógł nosić przy sobie,
Aż mi przez żebra i skórę przechodzi ciepła kulka.
Igor jest Ukraińcem, ja Polakiem.
Nie dzieli nas historia,
Ale nie rozmawiamy o wszystkim,
Rozstajemy się: każdy w stronę swoich własnych spełnień
I błędów.

27 listopada 1995

Зустрічаю Ігоря Гривну

У морозний день перед Різдвом Христовим зустрічаю Ігоря Гривну.
Затримуємось на тротуарі біля костелу
Найсвятішого Серця Господа Ісуса.
Бажаю Ігорю щасливих свят, а він пучками складених пальців
Виорює на висоті мого серця хрестик,
Такий маленький, щоб я завжди міг носити його на собі,
Аж мені за ребра і шкіру заходить тепла кулька.
Ігор українець, я поляк.
Не ділить нас історія,
Але розмовляємо не про все,
Розстаємося: кожен іде у сторону сповнення власних мрій
І своїх помилок.

27 листопада 1995

Katastrofa

To sprawa wagi osobistej, nie tylko państwowej, niczyjej, na niby:
Przez drzwiczki Twojej osobistej świadomości szuflują, suflują zdania
Wycięte, odcięte, wymówione, wmówione, domyślne, ekshumowane,
Od czego kręci Tobą od środka i przestajesz należeć do siebie,
Jak rozgrzany do czerwoności piecyk na wszystko.

wrzesień 2012 – marzec 2014

Катастрофа

Це справа особистої ваги, не тільки державної, нічиєї, несправжньої:
Через дверцята Твоєї особистої свідомості перекидають, перекидають точки зору –
Вирізані, відрізані, вимовлені, вмовлені, завуальовані, екстумовані,
Від чого Тобі вивертає нутро, і більше собі не належиш,
Як розпалена дочервона грубка, що все пожирає.

вересень 2012 – березень 2014

Ukraina 2014

Płakały ikony nienapisanymi łzami.
Jak się masz, gdy spokój tu, a wojna tam?
Patrzysz, nie widzisz, że człowiek obiera
Bliźniego do kości z godności
W samozadowoleniu szerszym niż step,
Bo jak kraj najrozleglejszy.
Wystrzelane znaki pokoju,
Nisko nad nami bańki mydlane tęczą.

Україна 2014

Плакали ікони живими сльозами.
Як ся маєш, коли мир – тут, а війна – там?
Дивишся, не бачиш, що людина оббирає
Ближнього з гідності до мозку кісток
У самозахваті ширшим, ніж степ,
Бо то найрозлеглиший край.
Розстріляно знаки миру,
Мильні бульбашки низько над ними райдужно грають.

Świt 24 lutego 2022

Świt 24 lutego 2022

Tak się powtórzył,

Jak historia

Z 1 września 1939.

Łzy tracą przezroczystość,

Zabarwiają się

Na niebiesko-żółto.

Fałszywi prorocy głoszą,

Że na nic narodowe barwy.

Rozwieszają w miejscach publicznych

Sztuczną tęczę.

Swoją wartość i twardość

Odzyskują

Czerń i biel.

Łąd podchodzi krwią.

Jeden naród broni

Siebie i Europy,

Która likwiduje narody,

Wprowadza prawo na niekorzyść

Uboższych i bezbronnych.

Nie przyjdą z odsieczą.

Europejskie głowy dużo i długo mówią

Na tle ekranów,

Na których rozgrywa się wojna

Nie jak wyreżyserowany film,

Nie jak komputerowa gra.

24–27 lutego 2022

Світанок 24 лютого 2022

На світанку 24 лютого 2022

Повторилася

Історія

1 вересня 1939.

Сльози втрачають прозорість,

Забарвлюються

У жовто-блакитні кольори.

Прорікають псевдопророки,

Буцімто національні барви втратили сенс.

Розвішують у громадських місцях

Штучні райдуги.

Свою істинну вартість

Знов здобуває

Чорне і біле.

Земля спливає кров'ю.

Один народ захищає

Себе і Європу,

Яка ліквідує народи,

Приймає закони, що не сприяють

Убогим і безборонним.

Не прийдуть на допомогу.

Лідери європейські говорять багато і довго

На тлі екранів,

Де шаліє справжня війна,

А не художній фільм,

А не комп'ютерна гра.

24-27 лютого 2022

„Zabliźnianie się”, zbliżanie polskiego i ukraińskiego

Moje zbliżanie się do ukraińskości, Ukrainy, Ukraińców było i nadal jest procesem. Nadaje się na krótką opowieść. Układa ją pamięć o pochwyconych w porę (lub w powidokach) obserwacji, spotkań, słów, faktów, zdarzeń. Nie chcę nadmiernie intelektualizować. Wydobywanie jedynie z książek, a więc zapożyczona, wiedzy o relacjach polsko-ukraińskich i ukraińsko-polskich byłoby nie na miejscu. Zamierzam naszkicować, jak od najmłodszych lat w moim umyśle jawiły się ukraińskość i Ukraińcy. Ukraina stawiała się powoli i długo krajem coraz bliższym, wbrew nazwie tego państwa, która w polszczyźnie wywołuje skojarzenia z tym, co na skraju, z terytorium na odległym uboczu, u krańca półmitycznego, niedostępnego pogranicza. Bliskość wobec kraju w sposób szczególny i trwały

tworzą relacje, jakie zawiązujemy z pochodzącymi z niego ludźmi i jego kulturą.

Powracające z głębi czasu echa pamięci łączą się w skrawki narracji, w której minione i niekiedy błahe sprawy nabierają większego znaczenia niż można było się tego spodziewać dziesięć, dwadzieścia i więcej lat temu.

Do 14 roku życia mieszkałem w położonej nad jeziorem Śniardwy wsi Nowe Guty. Społeczność składała się z nielicznych Mazurów pruskich (większość wyjechała do Republiki Federalnej Niemiec) oraz migrantów z Podlasia, Kurpiów, Wileńszczyzny, a także z rodzin – jak to wówczas się mówiło – „zza Buga”. Pod wpływem niewiedzy i komunistycznej propagandy myślano o ludziach zza Buga jako o „Ukraińcach” lub częściej „kacapach”¹, przy czym to obraźliwe miano

¹ Oczywiście, „kacapami” nazywają Rosjan, nie Ukraińców, dla których zarezerwowano inne brzydkie i pogardliwe słowa – „chochły”, „chochoły”, „chachoły”, „chachły” używane przez Polaków, Białorusinów i Rosjan. W moim dzieciństwie słowa „chochły” jednak nie znałem, w okresie Polski Ludowej przyjęło się nazywać „kacapami” mieszkańców ZSRS niezależnie od narodowości (*Inny słownik języka polskiego* PWN, red. M. Bańko, t. 1: A-Ó, wyd. 2, Warszawa 2014, s. 582). Ukraińscy językoznawcy przypuszczają,

przypisywano pospołu i ogólnie przybyszom z Kresów II Rzeczypospolitej; z powodu tego przezwiska najbardziej cierpiały ich dzieci, bo czuły się gorsze i wykluczane z rówieśniczej grupy. Polakom tylko dlatego, że pochodzili z obszarów, które znalazły się w obrębie Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich, nadawano obcą im narodowość. Na mocy wyroków historii, a nie z własnej woli, niekiedy po utracie bliskich i całego dorobku życia, po długiej tułaczce, osiedlali się na Mazurach, Warmii lub w innych regionach powojennej Polski.

Dziecięca wyobraźnia zanotowała strach przed „kacapami” i „Ukraińcami”. Zamiast wyjaśnień, kim naprawdę są Ukraińcy, nieokreślone siły, podszepty, wymowne spojrzenia podpowiadały, że należy ich się wystrzegać. Jeśli ktoś chciał wyśmiać czyjś brak gustu lub skłonność do jaskrawych barw, stwierdzał: „Ale Ukraina”. Było jeszcze gorzej. Jeśli ktoś zwracał się do kogoś „ty Ukraińcu”, to tak, jakby wskazywał na kogoś złego, złośliwego, podstępного, zawziętego, nienawistnego i okrutnego. Skąd się to wzięło, że o napotkanym Ukraińcu niektórzy mówili w sposób lekceważąco-żartobliwy „Iwan”? Tym bardziej mnie to dziwiło, że jest to imię rosyjskie². Te i inne, niestety przykre i krzywdzące, stereotypy funkcjonowały w Polsce przez długie lata. Działy jak wirusy, które wywołują pandemię, izolują od siebie ludzi i wytwarzają wrogie emocje wobec bliznich.

O tym, że władza Polski Ludowej, zaraz po II wojnie światowej, część ludności ukraińskiej z południowo-wschodniej Polski przesiedliła w akcji „Wisła” do

miejscowości niedaleko od miejsca mojego urodzenia – Orzysza, dowiedziałem się znacznie później. Niedawno doszła do mnie informacja, że w okolicach Giżycka w społeczności ukraińskich przesiedleńców dojrzał mój rówieśnik, znakomity polski poeta, Eugeniusz Tkaczyszyn-Dycki. Jego przeraźliwe i upiorne dzieciństwo było rezultatem niepomysłnie układających się stosunków między Ukraińcami i Polakami.

Przypominam sobie, że słowo „Ukraina” było nazwą marki rowerów, na których jeździli także mieszkańcy Nowych Gut. Szczęśliwi posiadacze „Ukrainy” mogli długo cieszyć się jazdą na tym jednoślądzie, ale gdy się psuł, był kłopot z częściami zamiennymi. Zakłady Rowerowe w Charkowie produkowały sprzęt według parametrów „radzieckich”. Wymuszały one na polskich naprawiaczach rowerów innowacyjność. Polskie części nie pasowały do „radzieckich”.

W umyśle dziecka, chłopca, młodego mężczyzny, kształtowanego w PRL, to, co „radzieckie”, rosyjskie, nakładało się na to, co ukraińskie. W głowie powstawał mętlik. Pamiętam sprawy drobne, świadczące jednak o kulturowym i symbolicznym zawłaszczaniu Ukrainy przez Rosję Sowiecką. Kiedy jako 15-latek z kolegami sportowcami jechałem pociągiem do Mangalii nad Morzem Czarnym, mówiło się, że nasza trasa do Rumunii będzie wiodła przez ZSRS, a nie Ukrainę.

Podczas odprawy celnej w pogranicznikach widzieliśmy Rosjan, a nie Ukraińców. Gdy weszli do przedziału, z uznaniem popatrzyli na nas jako sportowców. Kiwali głowami, gdy powiedzieliśmy im, że uprawiamy rzut młotem. „Mołodcy!” – usłyszeliśmy

że wyraz „kacap” pochodzi z języków tureckich (turkijskich) i pierwotnie oznaczał „złego człowieka”, „despotę”, „hochsztaplera”; w języku karaimskim „kassapczy” oznacza „oprawcę”; „hassap” w języku krymskich Tatarów to „rzeźnik”, „hycel”.

² Imię Iwan (brzmiące dokładnie tak samo po rosyjsku i po ukraińsku) pod wpływem folkloru baśniowego kojarzy się z głupcem (za pomoc w uzyskaniu tej uwagi dziękuję I. Betko).

na pożegnanie. Moim idolem był wówczas mistrz olimpijski z Montrealu i rekordzista świata w rzucie młotem Jurij Siedych. Dużo później dowiedziałem się, że nie był Rosjaninem, lecz Ukraińcem. Więcej szczęścia miał najwybitniejszy tyczkarz świata, Serhij Bubka. W ostatnich latach swojej sportowej kariery reprezentował barwy Ukrainy.

Pamiętam, że kiedy wyjrzałem przez okno wagonu na dworcu kolejowym we Lwowie, mignął mi znajomy wizerunek Buratina. Znajdował się na nalepkach butelek poustawianych na dworcowym stoisku z napojami i słodyczami. Choć sowiecki pajacyk jest podróbką postaci Pinokia z baśni Collodiego, nigdy nie utożsamiałem Buratina z jego włoskim pierwowzorem. Buratina znałem z rosyjskich czasopism: „Murzilka” i „Wiesiołyje Kartinki”. W szkole podstawowej podsuwali nam je rusycyści. Trzeba to powiedzieć: moje pokolenie uczyło się języka rosyjskiego tak, aby nie nauczyć się go. Mało kto myślał, że „ruski” mógłby przydać się nam do czegoś dobrego.

O Nikołaju Gogolu też myślałem jako Rosjaninie, a przecież był Ukraińcem piszącym po rosyjsku. W roku 1977, niedługo przez nastaniem czasu pierwszej Solidarności (1980–1981), zachwycłem się inscenizacją *Rewizora* Gogola w reżyserii Jerzego Gruzdy. Tytułową rolę oszusta zagrał genialnie Piotr Fronczewski. Komedia pokazuje żyjących w strachu przekupnych głupców i pochlebców, ukształtowanych przez Imperium Rosyjskie na początku XIX wieku. W tamtym czasie przeczytałem fantastyczno-satyryczny utwór prozatorski *Martwe dusze* Gogola, który autor określił mianem poematu.

Dosłowne i symboliczne zawłaszczanie przez to, co rosyjskie, „radzieckie”, „sowieckie”, tego, co ukraińskie, było procederem, który skutkował zacieraniem się w mojej i nie tylko mojej świadomości zarówno kulturowych, jak i geograficznych konturów Ukrainy.

Ukraińskość dochodziła do mnie najwyraźniej poprzez literaturę. Kiedy jako licealista (w drugiej połowie lat 70. ubiegłego wieku) przeczytałem *Ogniem i mieczem* Henryka Sienkiewicza, poczułem żal, że w połowie XVII wieku hetman Bohdan Chmielnicki i szlachta polska zamiast działać wspólnie, stali się dozgonnymi wrogami. Rozejście się ukraińskich i polskich dróg było jedną z przyczyn upadku Rzeczypospolitej w roku 1795, która odrodziła się 11 listopada 1918 roku. Suwerenna państwowość ukraińska ukonstytuowała się dopiero 24 sierpnia 1991, kiedy to parlament Ukrainy przyjął deklarację niepodległości.

Historyczny błąd z połowy XVII stulecia jest zapisany w hymnie Ukrainy (niektóre motywy są bardzo podobne do występujących w *Mazurku Dąbrowskiego* Józefa Wybickiego³). W tekście *Ще не вмерла України* (*Jeszcze Ukraina nie umarła*), ułożonym przez Pawła Czubińskiego w dobie powstania styczniowego, a szerzej w stuleciu przebudzenia narodowego w Europie, zawiera się skarga: „O Bohdanie, Bohdanie / Chwalebny nasz hetmanie! / Po co oddałeś Ukrainę / Wstrętnym Moskałom?! / Aby przywrócić jej honor, / Położymy głowy, / Nazwiemy się Ukrainy / Wiernymi synami!”.

Czubiński za napisanie hymnu został zesłany na 7 lat do guberni archangielskiej. Rękopis z tekstem *Ще не вмерла Україна* przemycił do Lwowa Paulin

³ Feliks Konieczny pisał: „Mało znany jest u nas fakt, że nasza pieśń legionowa [*Mazurek Dąbrowskiego* – przyp. Z.Ch.] stała się prototypem słowiańskich hymnów narodowych” – F. Konieczny, *Polskie logos a ethos. Roztrząsania o znaczeniu i celu Polski*, t. II, Poznań–Warszawa 1921, s. 116.

Święicki, poeta i powstaniec styczniowy. Czuł się zarówno Polakiem, jak i Ukraińcem. Działal przeciwko rusyfikacji kultury ukraińskiej.

Polska literatura romantyczna czerpała z kultury ukraińskiej, czego dowody znajdziemy chociażby w *Sonetach krymskich* Adama Mickiewicza i *Marii* Antoniego Malczewskiego. Najwybitniejszym poetą „ukraińskiej szkoły” w polskiej literaturze był Juliusz Słowacki⁴, a ostatnim – żyjący w XX wieku Józef Łobodowski, o którym będzie jeszcze mowa.

Stepy w polskiej wyobraźni przywodzą istotną figurę ukraińskości. Wernyhora (czyli Waligóra), „Pan-Dziad z lirą” (jak go nazwał Słowacki) uosabiał przepowiednię o odrodzeniu się Polski. Jeszcze jeden przedstawiciel „szkoły ukraińskiej”, Michał Czajkowski, napisał powieść historyczną rozgrywającą się w 1768 roku pt. *Wernyhora, wieszcz ukraiński*⁵, w której nawiązywał do *Zamku kaniowskiego* Seweryna Goszczyńskiego. Wernyhora, wajdelota znaczy też kobziarz. Właśnie ta nazwa wędrownego śpiewaka ludowego zawiera się w tytule arcydzieła ukraińskiej literatury romantycznej Tarasa Szewczenki; zbiór jego dumek i poematów pt. *Kobziarz* niedługo po ukazaniu się na język polski przełożył Władysław Syrokomla, czyli Ludwik Kondratowicz.

Szewczenko 24 lata przeżył w poddaństwie, gdyż urodził się w rodzinie chłopów pańszczyźnianych.

Znał smak niewoli i cenę wolności, którą cieszył się zaledwie 9 lat. W roku 1847 Szewczenko był więziony i szykanowany za pisanie po ukraińsku i głoszenie niepodległości Ukrainy. Przyjaźnił się z Polakami. O Szewczenku nigdy nie przyszło mi myśleć inaczej, jak tylko o ukraińskim poecie, a szczególnie jako autorze dumek, choć pisał też prozę i dramaty. Wraz z nim prześladowany był język ukraiński.

Duch zmagania się o wolność językową objawił się także na Mazurach i Warmii, kiedy obie krainy stanowiły część Prus Wschodnich. O prawo do posługiwania się językiem polskim bez urzędowo-państwowych ograniczeń i zakazów, motywowanych imperialistycznymi ideami państwa niemieckiego, upominali się Mazurzy i Warmiacy. Kiedy czytam rzewną *Dumkę „mazurskiego słowika”*, Michała Kajki⁶, choć dotyczy ona osłabionej pobożności wśród chrześcijan, kojarzę ją z powiewem poezji ukraińskiej na Mazurach. Kajka znał okrucieństwo rosyjskiego wojska. W odwołującym się do czasu powstania styczniowego poemacie *O zburzeniu Jaworówki na Litwie* opisał pacyfikację wsi, której na rozkaz Murawjowa dokonali rosyjscy siepacze, nakazując, by ojcowie powiesili swoich synów. Lista bestialstw i okrucieństw opowiedzianych przez mazurskiego autora jest długa⁷.

Od sierpnia 1914 do lutego 1915 nad mazurskimi jeziorami toczyły się bitwy między armiami rosyjskimi

⁴ Adrian Czermiński pisał: „Słowacki dał syntezę życia kresowego i krajobrazu Ukrainy; dał jęku ludu od lat zrywającego nałożone pęta; wyśpiewał jak nikt – za wyjątkiem rapsodów ludowych – Ukrainę” – A. Czermiński, *Ukraina w poezji Słowackiego*, Kraków 1930, s. 13.

⁵ Na temat powieści zob. M. Kwapiszewski, *Powieść historyczna z tezą. O „Wernyhorze” Michała Czajkowskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1997, z. 2, s. 3–11.

⁶ M. Kajka, *Dumka*, w: tegoż, *Mały kancjonał mazurski i opowieści uciężne*, oprac. i wstęp Z. Chojnowski, Olsztyn 2008, s. 239–240.

⁷ Tenże, *O zburzeniu Jaworówki (podług „Czarnej Księgi”)*, w: tegoż, *Mały kancjonał mazurski...*, s. 299–306.

i niemieckimi. Na skutek walk wyjątkowo ucierpiała ludność cywilna, która jak teraz Ukraińcy ukrywała się przed wrogiem i ostrzałem w piwnicach. Rosjanie zburzyli mnóstwo budynków w mazurskich miasteczkach i wioskach. Strzelali do cywilów. Wziętych do niewoli mieszkańców wywozili na Syberię. Na Mazurów padł „kozacki strach”. O tych tragicznych wydarzeniach opowiada Jan Maksymilian Kucharski w książce *Głos krwi i ziemi: powieść z życia Mazurów*⁸.

Warmia i Mazury splotły się z Ukrainą także poprzez sztukę filmową. Otóż wybitny reżyser Wojciech Smarzowski, który podejmuje trudne i bolesne tematy, najpierw nakręcił film *Róża*, a niedługo potem *Wołyń*. Pierwszy opowiada o gehennie ludności mazurskiej, którą rozpoczęło wkroczenie Armii Czerwonej do Prus Wschodnich w styczniu 1945 roku⁹. Sowieccy żołnierze, nazywając siebie „wyzwolicielem”, mordowali, gwałcili kobiety na oczach ich dzieci, szabrowali, rozstrzeliwali cywilów – robili to, co czynią od 24 lutego 2022 Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej na terytorium państwa ukraińskiego. Do zespołu konsultantów reżysera *Róży* należał mazurski poeta i pisarz Erwin Kruk – w swoich powieściach z empatią uwzględnił warmińsko-mazurskich Ukraińców. Jak wspomniałem, Smarzowski nakręcił też *Wołyń* – film o tym, jak Polacy i Ukraińcy potrafili się zarówno lubić, a nawet kochać, jak i śmiertelnie nienawidzić.

W tym samym roku, w którym odbyła się premiera filmu *Wołyń* (czyli w 2016), ukazała się w Olsztynie bardzo ważna książka poetycka Alicji Bykowskiej-Salczyńskiej *Cno*. Jest to zapis podróży do miejsc jej wołyńskiej genealogii. Poetka, spajając wspomnienia rodzinne z oglądem współczesnej Ukrainy, wskazuje na wzajemną niemiłość jako praprzyczyną waśni, sporów, żądzy odwetu, pogardy.

Na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie łączyło się i łączy to, co polskie z tym, co ukraińskie. Wśród nauczycieli akademickich tej uczelni są Ukrainki i Ukraińcy. W 1995 roku, gdy Wydział Humanistyczny był częścią Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie, ukazała się pod redakcją Walentego Piłata praca zbiorowa pt. *W kręgu kultury ukraińskiej*¹⁰. Funkcjonował wówczas Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej. Wydanie tomu *W kręgu kultury ukraińskiej* tym bardziej było znaczące, że Warmię i Mazury zamieszkuje kilkudziesięcioletnia społeczność Ukraińców. Jak wspominałem, znaleźli się oni w tej krainie na skutek akcji wysiedleńczej „Wisła” przeprowadzonej od 28 kwietnia do 31 lipca 1947 roku.

Zmiany świadomości i języka ludności ukraińskiej na ziemi olsztyńskiej wskazują na jej polonizację, trwającą teraz siłą rozpędu i utrwalającą się z powodu warunków ekonomicznych, choć nie tylko. Poszukuje ona jednak własnej, narodowej tożsamości. W pierwszej

⁸ J. Wszebor [Jan Maksymilian Kucharski], *Głos krwi i ziemi: powieść z życia Mazurów*, Łomża 1938 (wyd. 2, Olsztyn 1974).

⁹ Jak zauważyła Joanna Szydłowska, o „niebotycznej skali tamtych napięć, o potwornej traumie kulturowych zderzeń, o awersji i braku empatii wobec inności opowiedziała nam dopiero *Róża* Smarzowskiego, wyrosła w innej rzeczywistości społeczno-kulturowej. Wcześniejsze narracje lansowały wizje świata pozbawionego większych zmarszczek. Skażone grzechem poprawności politycznej, cenzurujące swój stosunek do okcydentalnego świata, by zaistnieć, musiały realizować akceptowalny przez ośrodki dyspozycyjne schemat” – J. Szydłowska, *Od Kutza do Smarzowskiego: film fabularny jako medium wiedzy o Ziemiach Zachodnich i Północnych*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2011, nr 3, s. 531.

¹⁰ *W kręgu kultury ukraińskiej*, red. W. Piłat, Olsztyn 1995.

połowie lat 90. ubiegłego wieku na ukraińskich młodzieżowych imprezach kulturalno-rozrywkowych, jak zbadał Andrzej Racki, słyszalny był język polski. Nie znaczy to, że kolejne pokolenie polskich Ukraińców porzuciło swoją genealogię. Spolonizowana młodzież ukraińska coraz śmielej, jakby spontanicznie, zaczęła starać się odnaleźć swoje etniczne pochodzenie, poznaje język i kulturę swoich przodków. Trudność polegała na tym, że wartości korzennych młodym nie przekazali ich rodzice, zastraszone antyukraińskimi nastrojami większości polskiego społeczeństwa. W pierwszej połowie lat 90. XX wieku powstała nowa tendencja – zwiększyło się zainteresowanie Polaków kulturą i językiem ukraińskim oraz Ukrainą.

Tematy pozostałych 18 artykułów książki o kręgach ukraińskich obejmują kwestie literackie, biografistyczne, językoznawcze. Stosunkowo najwięcej miejsca poświęcono ukraińskiej poezji, w tym twórczości Tarasa Szewczenki. Jak przekonuje Eligiusz Przechodźki, ten wielki poeta Ukrainy wyraźnie różnił się od polskich wieszczów. Odrzucał „romantyczne szaleństwo”. Społeczne i narodowe wyzwolenie wiązał nie tyle z mesjanizmem, ile z upowszechnieniem „budujących wzorców z bohaterskiej przeszłości”. Ten sam cel poeta realizował, korzystając z symboliki chrześcijańskiej, o czym pisze Grzegorz Igliński.

Związek Szewczenki z Wilnem przedstawił ceniony lituanista Mieczysław Jackiewicz. Młody Taras w ciągu krótkiego pobytu w mieście nad Wilią odbył edukację malarzką, poznał się dobrze z Polakami. Wilnianie polscy i litewscy przez dziesiątki lat dawali dowody uznania dla ukraińskiego piewcy. Wpłynął on również na białoruskiego pisarza Franciszka Bahuszewicza (1840–1900) oraz na kształtowanie się świadomości narodowej Mikołaja Janczuka (1859–1921) z Podlasia. Ten ostatni był wszechstronnie przygotowanym

badaczem Słowiańszczyzny Wschodniej. Nie kierował się ograniczonością etniczną.

Książka o kręgach kultury ukraińskiej proponuje ponadto wgląd w lirykę intymną Łesi Ukrainki (czyli Łarysy Kosacz, żyła w latach 1871–1913), którą pamięta się zwykle jako poetkę zaangażowaną społecznie. Przypominam sobie, że jej wiersze były upowszechniane poza cenzurą i obiegiem oficjalnym w Polsce w okresie stanu wojennego. Jeden z kolporterów, Marek Adamiec (obecnie profesor Uniwersytetu Gdańskiego), w 1995 roku pytał mnie rozpaczliwie i desperacko: „Po co narażałem się, przemycając zakazane wiersze Łesi Ukrainki?” – na to pytanie w marcu 2022 odpowiedziałem mu, wskazując na wojnę wytoczoną Ukrainie przez Rosję: „By przygotować Ukraińców, a poniekąd i nas, do obrony swojego państwa i Europy”. Profesor z Gdańska zgodził się. Niebezpieczna przygoda z podziemnymi wydaniem twórczości Łesi Ukrainki nabrała wymiernego sensu. Tak to już jest, że to, co dzieje się w poezji i z poezją, choć na początku wydaje się wątle i marginalne, zapowiada przemiany, które na pewnym etapie są stawiane w rzędzie spraw niemożliwych.

Bardzo zaciekał mnie artykuł wybitnego ukrajinisty Floriana Nieuważnego. Tekst dotyczy Jurija Kłena (1891–1947). Los i twórczość tego ukraińskiego poety niemieckiego pochodzenia (naprawdę nazywał się Oswald Burhardt) formowała z jednej strony nadzieja na kulturalne odrodzenie się Ukrainy, a z drugiej sprzeciw wobec stalinowskiego zniewolenia. Ukraińska inteligencja twórcza była z punktu widzenia Rosji Sowieckiej przeszkodą na drodze unifikacji imperialnej i totalitaryzmu, dlatego Sowietów skazała ją na masowe unicestwienie. W latach 30. XX wieku represjonowano trzy czwarte pisarzy Ukrainy. Antytotalitaryzm Kłena dokumentuje niedokończony dantejski

poemat czy epopeja *Popiół imperiów* (*Popiół imperij*), pisany w latach 1943–1947.

Iwona Obłąkowska-Galanciak (obecnie Iwona Anna Ndiaye) rozwinęła intrygującą paralełę pomiędzy filozofią Hryhorijsa Skoworody („ukraińskiego Sokratesa”) a powieścią Michaiła Bułhakowa *Mistrz i Małgorzata*. Chodzi o: koncepcję trzech światów: ziemskiego, kosmicznego i biblijnego, idee realizacji rzeczywistych potrzeb człowieka, drogi poszukiwania spokoju, wiarę w dobro świata i historii. Czy ze światopoglądowych podobieństw z ukraińskim myślicielem zdają sobie sprawę interpretatorzy i inscenizatorzy najśłynniejszej powieści Bułhakowa?

Kręgi ukraińskie w tym wieloprogowym tomie zachodzą na kręgi polskie, białoruskie i rosyjskie, litewskie i niemieckie. Wszystkie one przenikają się. Powstaje częstokroć jakby sielankowa mozaika narodów i kultur wschodniosłowiańskich. Ale w rysowaniu tego rzekomo harmonijnego współżycia jest chyba dużo dobrych chęci, aby przedstawić życzeniowy, a nie prawdziwy obraz historii. Odślanianie konfliktów i tragedii na terytoriach, które podporządkowywała sobie Rosja (niezależnie od tego, jak nazywała swoje państwo), jest bolesne, ale konieczne – po to, by Polacy i Ukraińcy lepiej się rozumieli¹¹. Tom *W kręgu kultury ukraińskiej* w 1995 roku sygnalizował powolne odwracanie się negatywnie naznaczonych relacji polsko-ukraińskich.

Mało kto pamięta, że pierwszą rozprawą dokorską z zakresu literaturoznawstwa obronioną na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie na początku XXI wieku było studium na temat ukraińskiego i polskiego pisarstwa Iwana Franki. Doktorant był Koreańczykiem (z Korei

Południowej), a promotorem olsztyński historyk literatury Tadeusz Zienkiewicz (autor książki *Polskie życie literackie w Kijowie w latach 1905–1918*).

W 2010 roku na Wydziale Humanistycznym doktoryzował się Jan Matkowski na podstawie rozprawy *Wielokulturowość w pisarstwie Józefa Łobodowskiego*, napisanej pod kierunkiem Beaty Tarnowskiej. Wystąpiłem w roli recenzenta dysertacji. Autor w rozdziale *Dialog kultur na pograniczu polsko-ukraińskim w pierwszej połowie XX wieku a kształtowanie się światopoglądu Józefa Łobodowskiego* unaoczniał zahamowanie, a niekiedy także niemożność dialogu międzykulturowego na pograniczu polsko-ukraińskim. Jedną z przyczyn była wzajemna izolacja Polaków, Ukraińców i Żydów. Negatywną rolę odegrało usytuowanie geopolityczne pomiędzy Austro-Węgrami i Rosją oraz zaszczości dziejowe.

Co znamienne i zasługujące na podkreślenie, Matkowski w swej rekonstrukcji posiłkuje się opracowaniami historyków polskich i ukraińskich, co przyczynia się do obiektywizacji referowanej problematyki. Na marginesie warto zauważyć, że młody badacz wykazuje się swego rodzaju nerwem historyczno-politycznym, zwłaszcza gdy pisze o zaniechaniach i błędach, które doprowadziły do „anty-dialogu”, jak nazywa sposób rozwiązywania problemów narodowościowych za pomocą agresji, przemocy i terroru. Matkowski, zarysowując niepomysłną dla dobrych relacji pomiędzy Polakami i Ukraińcami sytuację, odślania wyjątkowość postawy Łobodowskiego u zarania jego twórczości i kształtowania się poglądów nie tylko politycznych. Poeta myślał i pisał w duchu porozumienia. Jak pisze Matkowski: „Łobodowski, z pochodzenia

¹¹ Omówienie książki *W kręgu kultury ukraińskiej* opiera się na recenzji: Z. Chojnowski, *Kręgi ukraińskie*, „Rzeczpospolita” 1996, nr 86, s. 27.

Polak, był jednym z tych ludzi, którzy w XX wieku stanęli ponad nacjonalistycznymi ambicjami i kilkusetletnią nienawiścią dzielącą Polskę i Ukrainę”¹².

Przez pewien czas w ofercie Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie była filologia polsko-ukraińska¹³, ale kierunek nie utrzymał się z powodu nikłego zainteresowania nim ze strony maturzystów. Osobiście liczyłem na to, że z tej szansy skorzystają potomkowie Ukraińców przymusowo osiedlonych na Warmii i Mazurach w akcji „Wisła”. Pisząc wiersz *Opatrzność*, między innymi o nich myślałem, choć nie ma w nim bezpośredniego odwołania do narodu ukraińskiego. Utwór wszedł do mojej książki poetyckiej *Ląd gordyjski*¹⁴ – w metaforycznym tytule zaszyfrowałem skomplikowane i zapętlone dzieje zarówno mojej małej ojczyzny, jak i każdego kraju pogranicznego.

W *Opatrzności* ukrywa się migracyjna zagadka historyczna. Wprost wskazują na Prusów. Otóż według jednej z koncepcji historyków badających ludy bałtyjskie, przybywszy przed wiekami z terenów dorzecza Dniepru, zasiedlili oni mój rodzinny region; tu przez długie stulecia ludy te tworzyły własną kulturę, której liczne ślady do dziś są widoczne, choćby w nazwach miejscowości, kurhanach i kultowych głazach. Gdy zostali zdominowani przez zakon krzyżacki, nigdy nie odzyskali władzy nad swoim terytorium. To pragnienie Prusów, aby u siebie być wolnymi – w moim odczuciu – wciąż trwa w przestrzeni duchowej.

Ważnym zdarzeniem w moim zbliżaniu się do Ukrainy i Ukraińców był kilkudniowy wyjazd do Lwowa w maju 1995 roku. Do rodzinnego miasta Stanisława Lema (którego namiętnie czytałem jako

¹² Dr Jan Matkowski zawodowo jest związany ze Zjednoczeniem Nauczycieli Polskich na Ukrainie oraz Instytutem Humanistycznych i Społecznych Nauk Narodowego Uniwersytetu „Politechnika Lwowska”. W publikacjach naukowych i publicystycznych pisze o polsko-ukraińskich powiązaniach literackich oraz dziedzictwie kulturowym Kresów. Zob. też H. Lutsyshyn, J. Matkowski, *Kazimierz hrabia Szeptycki – o. Klemens: pierwszy lobbysta interesów Galicji na początku XX wieku* „Studia Warmińskie” 2018, nr 55, s. 323–334. Tłumaczy z języka polskiego na ukraiński.

¹³ Na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie w latach 2007–2016 pod opieką naukową prof. I. Betko zostały napisane prace ukrajinistyczne doktorskie, magisterskie i licencjackie. 2 czerwca 2015 roku Agata Roszkiewicz obroniła rozprawę doktorską pt. *Hierarchia wartości egzystencjalno-duchowych w kobiecej prozie ukraińskiej przełomu XX i XXI wieku*, a 8 lipca 2016 roku Monika Wróblewska dysertację pt. *Twórczość literacka Piotra Karmańskiego w kontekście secesji ukraińskiej i polskiej*. Na filologii ukraińsko-polskiej i filologii ukraińskiej obroniono w poszczególnych latach prace magisterskie: w 2007 roku – 9, w 2008 roku – 12, w 2009 roku – 8, w 2012 roku – 8. W roku 2009 praca mgr Moniki Trochimiuk pt. *Sołomija Pawtyczko jako badaczka literatury ukraińskiej* została wyróżniona przez Dziekana Wydziału Humanistycznego. W roku 2012 praca mgra Tomasza Cezarego Krysiaka pt. *Słowianowiarstwo – barbarzyński kult politeistyczny czy wysoce rozwinięta religia pokoju?* zdobyła I miejsce w konkursie Dziekana Wydziału Humanistycznego UWM na najlepszą pracę dyplomową na kierunku filologicznym ze specjalnością filologia ukraińska (studia II stopnia) w roku akademickim 2011/2012; prace mgr Natalii Kapuśniak pt. *Aktualne badania nad twórczością Pantelejmona Kulisza w Ukrainie i w Polsce (wybrane zagadnienia)* i mgr Marty Cap pt. *Poezja Łesi Ukrainki w tłumaczeniach na język polski* zostały wyróżnione przez jury wyżej wymienionego konkursu. W roku 2010 powstało też 11 prac licencjackich, w tej grupie znalazło się studium Tomasza Cezarego Krysiaka pt. *Bohdan Chmielnicki jako postać historyczna i archetyp bohatera w kulturze masowej*, które zostało wyróżnione w tymże konkursie.

¹⁴ Z. Chojnowski, *Ląd gordyjski*, Gołdap 2006, s. 44–45.

nastolatek), Zbigniewa Herberta (którego poezja ma wyjątkowy ciężar etyczno-artystyczny) czy Mariana Hemara (którego piosenki i liryki wiele razy mnie wzruszały) – pojechałem z Maryną Okęcką-Bromkową – olsztyńską pisarką; jej zadedykowałem wiersz podróżniczy *Lwów*, który należy do mojego tomu poetyckiego z roku 1996 *Cztery strony domu*¹⁵ (to był czas rozszerzania się mojego pojmowania tego, czym jest DOM). W odróżnieniu od wymienionych twórców Maryna pragnęła odwiedzić miasto swej młodości. Było mnóstwo spotkań i spacerów. Zwiedziliśmy niszczący Cmentarz Łyczakowski i przylegający do niego, właśnie remontowany cmentarz Orłąt Lwowskich. Pomiędzy Polakami a Ukraińcami zaznaczał się dystans, ale nie wrogość. W galerii zobaczyłem rysunki Brunona Schulza. Na karteczkach podano, że był to „ukraiński artysta”. Na chodnikach i placach starsi mężczyźni sprzedawali przedwojenne wydania polskich książek. Duże wrażenie zrobiły na mnie pomniki: Adama Mickiewicza z przełomu XIX i XX wieku oraz Tarasa Szewczenki, który odsłonięto 24 sierpnia 1992 (ale obok jeszcze nie ustawiono 12-metrowego dekoracyjnego słupa o umownej nazwie „Fala Odrodzenia Narodowego”). W mojej pamięci utrwaliło się, że oba pomniki stoją nieomal obok siebie. Do Lwowa drugi raz nie pojechałem, więc nie sprawdziłem, czy zapamiętana odległość pomiędzy Adamem Mickiewiczem i Tarasem Szewczenką jest taka sama, jak w rzeczywistości.

Wiersz *Spotykam Igora Hrywnę*¹⁶ napisałem kilka miesięcy po powrocie ze Lwowa. Nie wiem, czy Igor

wiedział o moim lwowskim wyjeździe. Poznałem go w sierpniu 1980 na robotniczej praktyce studentów. Studiował historię. Razem strajkowaliśmy. Razem redagowaliśmy powielaczowe gazetki w buntowniczym stylu. Inność Igora – pochodzi z rodziny ukraińskiej – nie przeszkadzała nam. Między nami była jakaś przeszkoda, ale łączyła nic serdecznego bezsłownego porozumienia. Kiedy pisałem książkę o literaturze Warmii i Mazur lat 90., poprosiłem go o pomoc w dotarciu do tekstów literackich, których autorami są warmińsko-mazurscy Ukraińcy. Nie znał ich, bo ich nie było.

Zdarza się, że pewne fakty łączą się, choć nie wiesz dokładnie, dlaczego. Wiersz *Katastrofa* odnosi się do katastrofy pod Smoleńskiem z 10 kwietnia 2010 roku, niepokojących napięć, związanych z relacjami z Rosją Putina i ciągiem tragicznych, nierzadko fałszywie komentowanych w mediach, zejść w Ukrainie. *Katastrofa* jest częścią tomu z roku 2018 *Zawsze gdzieś jest noc*¹⁷.

Pewnego dnia poruszył mnie filmik o płaczących ikonach. Jak się okazało, te łzy zapowiadały rosyjską aneksję Krymu i wschodniej części państwa ukraińskiego, ale też przedłużający się stan wojny Rosji z Ukrainą. Tak powstała *Ukraina 2014*¹⁸.

Gdy około 6 rano 24 lutego 2022 roku z radia (bo mam zwyczaj słuchania radia zaraz po przebudzeniu) usłyszałem o zbrojnej inwazji Rosji na całą Ukrainę, nasunęła mi się oczywista analogia pomiędzy tą agresją a napaścią Niemiec Hitlera na Polskę 1 września 1939. Wyszło na jaw, że świat oficjalny żył w bańce informacyjnej. Szydzono z narodowości, konieczności zbrojeń, przywiązania do ojczyzny, potrzeby

¹⁵ Z. Chojnowski, *Cztery strony domu*, Olsztyn 1996, s. 25.

¹⁶ Tamże, s. 26.

¹⁷ Z. Chojnowski, *Zawsze gdzieś jest noc*, Szczecin-Bezrzeczce 2018, s. 61.

¹⁸ Pierw.: Tenże, *Ukraina 2014*, „Elewator” 2018, nr 3.

budowania wspólnoty i stanowienia o sobie. Uzasadniony krytycyzm wobec imperialistycznych i barbarzyńskich dążeń Rosji uznano za rusofobię, patrzenie na świat przez pryzmat reliktyw przeszłości. Deformowano sens polskich powstań, odwoływano aktualność literatury romantycznej. Propagowano przekonanie, że przynajmniej w Europie zapanował nienaruszalny wieczysty pokój. Trwanie tego, co najważniejsze, nie jest oczywiste – wymaga codziennej zbiorowej pielęgnacji i obrony.

Mimo realnej śmierci niewinnych ludzi, realnych niewyobrażalnych zniszczeń, realnej wojennej pożogi, nie byłem i nie jestem jedynym człowiekiem, któremu wydaje się, że to całe zło wyrządzone Ukrainie jest dystopijną fikcją, komputerową grą, wizualizacją destrukcyjnych i zatrutych nienawiścią umysłów.

Nietrudno sprawdzić, że wojna Rosji przeciwko narodowi ukraińskiemu i jego kulturze, jego państwu, jego wolności jest krwawą prawdą. Wystarczy posłuchać ukraińskich kobiet, które z dziećmi i ze starszymi osobami przybyły masowo do Polski. Jakże szybko do świadomości Polaków dotarło – na niespotykaną wcześniej skalę – że Ukraińcy i Ukrainki są im bliżej niż to mogło się do niedawna wydawać. Przyjaciół poznaje się w biedzie. Pryskają stereotypy. Nikną uprzedzenia. Czyżby otworzył się nowy, lepszy wymiar polsko-ukraińskiego i ukraińsko-polskiego współistnienia?

W pierwszych dniach wojny rosyjsko-ukraińskiej czytaliśmy ze studentami wiersze Oksany Zabuzko, Ołeny Husejnowej, Ołeha Kocarewa i innych. Zaczepiliśmy je z dwujęzycznej antologii Anety Kamińskiej *Cząstki pomarańczy: nowa poezja ukraińska*. Młodzi

filolodzy polscy nie znali twórczości żadnego poety z Ukrainy. Ubolewam od lat nad tym, że tylko bardzo nieliczni Polacy są zainteresowani kulturą i literaturą swoich wschodnich oraz południowych, bliższych i dalszych, sąsiadów.

Teksty z powyższego tomu czytali z zainteresowaniem. Odnajdowali w nich nie tylko znane problemy, uciążliwości codziennej egzystencji, lecz bliskie im punkty widzenia na świat i człowieka. Mogli się przekonać, że kierowanie się w życiu kulturą autentycznych wartości stanowi naprawdę realną obronę godności własnej i cudzej.

Pewne fragmenty zabrzmiały jak aktualne komentarze do kolejnych dni wojny rosyjsko-ukraińskiej. Zakończenie poematu Zabuzko pt. *Portret kobiecy w odwróconej perspektywie* napełniło się klimatem rozdarcia, bezsilności i grozy, który otoczył Ukrainę o świcie 24 lutego 2022. Cytat dotknął mnie tym bardziej, że słyszę w nim *Hymn do Boga* Jana Kochanowskiego, którego ton dziękczynny mąci gorzyc udręczonych ludzi:

Miły Boże, płaczę: tak łatwo toczyć się z góry –
W ciepło niesamotności, w zacisze, spokój i sytość.
Daj nam siły wytrzymać Twoje niepodźwigalne dary:
Bardzo ciężko je nosić¹⁹.

W pierwszych tygodniach wojny rosyjsko-ukraińskiej doświadczyłem nieoczekiwanej bliskości z Ukrainą. Zostałem tłumaczem ukraińskich wierszy Iryny Betko. Jestem wdzięczny poetce, którą znałem dotychczas jedynie jako znakomitą literaturoznawczynię, że ośmieliła się, by zadzierzgnąć ze mną poetycką

¹⁹ O. Zabuzko, *Portret kobiecy w odwróconej perspektywie*, w: *Cząstki pomarańczy: nowa poezja ukraińska* / *Дольки помаранч: нова українська поезія*, wybór i oprac. A. Kamińska, przekł. A. Kamińska i A. Porytko, Warszawa-Kraków 2011, s. 21.

przyjaźń. Zagłębiłem się w rytmy, rymy i obrazy ukraińskiej poetki.

W sonecie *Kobziarz* zobaczyłem konieczność wyśpiewania sercem wiary i prawdy. W wierszu od słów „Barbarzyńca głosi kulturę” odkryłem modlitwę na czasy apokaliptyczne. We wspomnieniu *Pożegnanie Kijowa* usłyszałem pytanie o to, czy jesteśmy zdolni rozwijać swoje człowieczeństwo poza ojczyzną. Pochwalać cudu istnienia i ekspresją woli życia jest tekst, rozpoczynający się wersem „Z oknami na północ chatynka”. Zdradliwość języka (rozdarcie między mową rosyjską i ukraińską?) i jego nieprzyleganie do Prawdy to problemy kolejnego wiersza – *Ta ma mowa – jak nie moja*. Końcowy utwór Betko odczytuję jako pełną nadziei, lirycznie sparafrazowaną zapowiedź, z ust Jana Chrzciciela, przyjścia Jezusa Chrystusa (Mt 3,12), który oddzieli ziarna od plew, czyli dobro od zła („Wciąż obsiewamy ziemię słowami”). Podstawą ewangeliczną wiersza jest opowiedziana przez samego Jezusa Chrystusa *Przypowieść o chwacie*:

Inną przypowieść im przedłożył:

Królestwo niebieskie podobne jest do człowieka, który posiał dobre nasienie na swej roli. Lecz gdy ludzie spalili, przyszedł jego nieprzyjaciel, nasiał chwastu między pszenicę i odszedł. A gdy zboże wyrosło i wypuściło kłosa, wtedy pojawił się i chwast. Słudzy gospodarza przyszli i zapytali go: „Panie, czy nie posiałeś dobrego nasienia na swej roli? Skąd więc wziął się na niej chwast?” Odpowiedział im: „Nieprzyjazny człowiek to sprawił”. Rzekli mu słudzy: „Chcesz więc, żebyśmy poszli i zebrali go?”. A on im odrzekł: „Nie, byście zbierając chwast nie wyrwali razem z nim i pszenicy. Pozwólcie obojgu rość aż do żniwa; a w czasie żniwa

powiem żęńcom: Zbierzcie najpierw chwast i powiążcie go w snopki na spalenie; pszenicę zaś zwieźcie do mego spichlerza” (Mt 13, 24–30).

Pracując nad przekładami, przekonałem się osobiście, że język ukraiński jest mi przyjazny. Cechuje go twardość i serdeczność. Zdarzyły się chwile, w których odczuwałem go, zbliżałem się do jego swoistej śpiewności, do jego szczególnego potencjału semantycznego i obrazowego. W tłumaczeniowej przygodzie towarzyszyło mi romantyczne wskazanie Adama Mickiewicza: „Miej serce i patrzaj w serce!”. W dotarciu do sedna poezji Iryny Betko pomagały mi ikony Georgija Snopkova. Napisane przez niego święte oblicza odsyłają do duchowego sensu tego, co widać, naprężają wewnętrznie, wyostrzają wzrok serca i budzą pragnienie współczucia dla ludzi znajdujących się w niedoli. Są zgodne z tym, co stwierdził teolog ikony Leonid Uspienski:

ikona jest widzialnym świadectwem zarówno Bożego znizenia się ku człowiekowi, jak i porywu, który wynosi człowieka ku Bogu. O ile słowa i śpiewy Kościoła uświęcają ludzką duszę za pośrednictwem słuchu, wizerunek uświęca ją przez wzrok, pierwszy spośród zmysłów²⁰.

Z delikatnej materii liryków Iryny Betko emanuje moc (ich pierwsze wersje powstały w drugiej połowie lat 80. XX wieku). Są one sublimacją wczesnych i bolesnych doświadczeń poetki, wpisanych w odniesienia romantyczne i prawosławne, w krąg kultury śródziemnomorsko-chrześcijańskiej, w wyobraźnię agrarną. Autorkę dotknęły srodze skutki katastrofy w Czarnobylskiej Elektrowni Jądrowej z 25 na 26 kwietnia

²⁰ L. Uspienski, *Teologia ikony*, przekł. z jęz. francuskiego M. Żurowska, Poznań 1993, s. 155.

1986. Wychodzi na to, że 24 kwietnia 1986 był w jej życiu ostatnim dniem okresu szczęśliwszego niż ten, który nastąpił po nim.

Wielkie nieszczenia przeganiają ludzi z kąta w kąt, czynią ich ubogimi, bezdomnymi i wykorzenionymi. Czas, który 24 lutego 2022 zaczął biec jakby na nowo, być może otwiera nowy rozdział w historii Europy – właśnie ten nasz czas poezję tę nie tylko zweryfikował, ale dodatkowo uwiarygodnił, zaktualizował, umożliwiając wydobycie z niej niespodziewanych wcześniej znaczeń.

W poetyckich symbolach zapisana jest synteza losu Ukraińców, ich niezłomna nadzieja i silna wiara, że zło i cierpienie zostaną pokonane przez dobro, poezję, wspólnotę pieśni, cierpliwość, szacunek okazywany ludziom, uczciwą pracę, postępowanie według sprawiedliwych zasad. Jak pisze Iryna Betko:

Wciąż obsiewamy ziemię słowami.
Krwią oraz łzami ją zraszamy,
Szczodrze rosimy potu kroplami
I czekamy, i znów czekamy.

Zbigniew Chojnowski

Bibliografia (wybór)

Chojnowski Z., *Cztery strony domu*, Olsztyn 1996.
Chojnowski Z., *Kręgi ukraińskie*, „Rzeczpospolita” 1996, nr 86.
Chojnowski Z., *Łąd gordyjski*, Góldap 2006.

Chojnowski Z., *Ukraina 2014*, „Elewator” 2018, nr 3.
Chojnowski, *Zawsze gdzieś jest noc*, Szczecin–Bezrzecze 2018.
Czajkowski M., *Wernyhora wieszcz ukraiński. Powieść historyczna z roku 1768*, Warszawa 2013.
Cząstki pomarańczy: nowa poezja ukraińska / Дольки помаранч. Нова українська поезія, wybór i oprac. A. Kamińska, przekł. A. Kamińska i A. Porytko, Warszawa–Kraków 2011.
Czermiński A., *Ukraina w poezji Słowackiego*, Kraków 1930.
Inny słownik języka polskiego PWN, red. M. Bańko, t. 1: A–Ó, wyd. 2, Warszawa 2014.
Kajka M., *Mały kancjonał mazurski i opowieści uciесzne*, oprac. Z. Chojnowski, Olsztyn 2008.
Konieczny F., *Polskie logos a ethos. Roztrząsania o znaczeniu i celu Polski*, t. II, Poznań–Warszawa 1921.
Kwapiszewski M., *Powieść historyczna z tezą. O „Wernyhorze” Michała Czajkowskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1997, z. 2.
Lutsyshyn H., Matkowski J., *Kazimierz hrabia Szeptycki – o. Klemens: pierwszy lobbysta interesów Galicji na początku XX wieku*, „Studia Warmińskie” 2018, t. 55.
Szydłowska J., *Od Kutza do Smarzowskiego: film fabularny jako medium wiedzy o Ziemiach Zachodnich i Północnych*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2011, nr 3.
Uspienski L., *Teologia ikony*, przekł. z jęz. francuskiego M. Żurowska, Poznań 1993.
Wszebor J. [Jan Maksymilian Kucharski], *Głos krwi i ziemi: powieść z życia Mazurów*, Łomża 1938 (wyd. 2, Olsztyn 1974).

„Рубцювання ран”, зближення рубежів польського й українського

Моє зближення з українським світом, Україною, українцями надалі є процесом. Надається на коротку історію. Укладає її пам'ять із вчасно схоплених (хочби й у фрагментах) спостережень, слів, фактів, подій. Не хочу інтелектуалізувати понад міру. Витягання лише з книжок, а відтак позичених знань про взаємини польсько-українські та українсько-польські було б не на місці. Маю намір простежити, як від наймолодших років у моїй свідомості поставали український світ і українці. Україна поступово й поволі робилася краєм щораз ближчим, всупереч назві цієї держави, що у польському мовному просторі асоціюється з тим, що з краю, з територіїю на далекій стороні, на північному кінці світу, на недоступному пограниччі. Почуття близькості до країни у спосіб особливий і тривалий забезпечують

взаємні стосунки, які ми будемо з людьми, котрі з неї походять, і з її культурою.

Відлуння пам'яті, що повертаються з глибини часу, єднаються в уривки розповіді, де колишні й нерідко незначні справи набирають більшого значення, ніж того можна було сподіватися десять, двадцять і більше років тому.

До 14 року життя я мешкав у селі Нове Ґути, що лежить над озером Снярдви. Спільнота складалася з нечисленних прусських мазурів (більшість виїхала до Федеративної Республіки Німеччини) і мігрантів з Підляшшя, Курпівського регіону, Віленського краю, а також родин – як тоді казали – «з-за Бугу». Внаслідок недоінформованості й поширення комуністичної пропаганди людей з-за Бугу називали «українцями» або частіше «кацапами»¹, при

¹ Очевидно, *кацапами* називають росіян, не українців, для яких зарезервовано інше зневажливе слово (*хохли*), що його живають поляки, білоруси і росіяни. У часи мого дитинства слова *хохли* я, однак, не знав, у період Польської Народної

чому це образливе окреслення поширювалося загально на всіх прибульців з Кресів (Порубіжжя) Другої Польської Республіки; через це прізвисько найбільше страждали їхні діти, бо почували себе гіршими й виключеними з групи ровесників. Полякам тільки тому, що походили з теренів, які опинилися на території Союзу Радянських Соціалістичних Республік, надавалася чужа їм національність. Через несприятливі історичні обставини, а не з власної волі, іноді втративши близьких і доробок цілого життя, після довгого блукання осідали вони на Мазурах, у Вармії або в інших регіонах післявоєнної Польщі.

У дитячій уяві загіздився страх перед «кацапами» та «українцями». Замість пояснень, ким українці є в дійсності, невизначені сили, спонукання, виразні погляди підказували, що треба їх остерігатися. Якщо хтось хотів висміяти відсутність у когось смаку або схильність до яскравих барв, констатував: «Але Україна». Було ще гірше. Якщо хтось звертався до когось: «Ти, українцю», – виглядало це так, якби вказував на когось недоброго, злостивого, підступного, завзятого, ненависного і жорстокого. Звідки взялося, що, зустрівши українця, дехто говорив жартівливо-зневажливо: «Іван»? Тим більше мене дивувало, що це ж російське ім'я². Ці та інші, на жаль, прикрі й образливі стереотипи функціонували у Польщі протягом довгих років. Діяли як віруси, що викликають пандемію, ізолюють людей один від одного й викликають ворожі емоції до ближніх.

Про те, що влада Польської Народної Республіки одразу після Другої світової війни частину українського населення переселила в Акції «Вісла» до місцевості недалеко від місця мого народження – Ожиша, я довідався значно пізніше. Нещодавно дійшла до мене інформація, що в околицях Гіжицька у громаді українських переселенців ріс мій ровесник, чудовий польський поет Евгеніуш Ткачишин-Дицький. Його жахливе психотравматичне дитинство було наслідком невідповідного розвитку стосунків між українцями і поляками.

Пригадую собі, що слово «Україна» було назвою марки велосипедів, на яких їздили також мешканці села Нове Гути. Щасливі власники «України» могли довго насолоджуватися їздою на цьому велосипеді, але коли він ламався, виникала проблема з пошуком запчастин. Харківський велосипедний завод імені Г.І. Петровського виробляв техніку за «радянськими» стандартами. Це змушувало польських ремонтників до пошуку нестандартних технічних розв'язань. Польські запчастини не підходили до «радянських» велосипедів.

У свідомості дитини, хлопця, молодого чоловіка, що виріс у ПНР, «радянське», російське накладалося на українське. У голові була плутанина. Пригадую дрібні справи, які тим не менше свідчили про культурно-символічне привласнення України Радянською Росією. Як було мені 15 років, їхали ми з приятелями спортсменами потягом до Мангалії,

Республіки було прийнято називати *кацапами* мешканців СРСР незалежно від національності (див.: *Inny słownik języka polskiego PWN*, red. M. Bańko, t. 1: *A-Ó*, wyd. 2, Warszawa 2014, с. 582). Українські мовознавці не виключають, що слово *кацап* може походити з тюркських мов, і що початково воно мало такі значення: *зла людина, деспот, гошитаплер (ошуканець, шахрай)*; у караїмській мові *kassapczy* значить *мучитель*; *hassap* у мові кримських татар – це *м'ясник, гицель*.

² Ім'я *Іван* (звучить однаково по-російськи й по-українськи) під впливом казкового фольклору асоціюється з *дурнем* (за цю увагу дякую І. Бетко).

що на Чорному морі, говорячи, що наша траса до Румунії провадитиме через СРСР, а не Україну.

Під час митного контролю прикордонників ми сприймали як росіян, а не як українців. Увійшовши до купе, вони з визнанням поставились до нас як до спортсменів. Кивали головами, коли ми сказали їм, що займаємося метанням молоту. «Молодці!», – почули ми на прощання. Моїм ідолом був тоді чемпіон Олімпійських ігор у Монреалі й рекордсмен світу в метанні молота Юрій Седих. Уже значно пізніше я довідався, що не був він росіянином, а українцем. Більше щастя мав найвидатніший на світі стрибун з жердиною Сергій Бубка. В останні роки своєї спортивної кар'єри він репрезентував національні барви України.

Пам'ятаю, що коли я визирнув у вікно вагону на залізничному вокзалі у Львові, блимнув мені знайомий образ Буратіно. Був на етикетках пляшок, що стояли на колійовому прилавку з напоями і солодощами. Хоча радянський блазень є підробкою постаті Піноккіо з казки Карло Коллоді, я ніколи не ототожнював Буратіно з його італійським прототипом. Буратіно був мені відомий з російських дитячих журналів «Мурзилка» і «Весёлые картинки». У початковій школі нам їх підсували русисти. Треба підтвердити: моє покоління вчилася російської мови так, аби не навчитися її. Мало хто вважав, що «російська» могла б нам знадобитися до чогось доброго.

Миколу Гоголя я теж вважав росіянином, тоді як він був українцем, що писав російською. У 1977 р., незадовго до початку часів першої Солідарності

(1980–1981), я захоплювався інсценізацією *Ревізора* Гоголя в режисерії Єжи Гюзи. Титульну роль пройдисвіта блискуче зіграв Пьотр Фрончевський. Комедія показує корумпованих дурнів і підлабузників, що живуть у страху, сформованих Російською імперією на початку XIX ст. У ті часи я прочитав також сатирико-фантастичний прозовий твір Гоголя *Мертві душі*, який автор назвав поемою.

Дослівне і символічне привласнення тим, що російське, «радянське», «совецьке», того, що українське, сприяло затиранню в моїй і не тільки моїй свідомості як культурних, так і географічних контурів України.

Український світ найвиразніше доходив до мене через літературу. Коли, будучи старшокласником (у другій половині 70-х рр. минулого століття), я прочитав *Вогнем і мечем* Генрика Сенкевича, уболівав, що в середині XVII ст. гетьман Богдан Хмельницький і польська шляхта замість того, щоб діяти разом, стали смертельними ворогами. Розходження українських і польських доріг стало однією з причин розпаду Речі Посполитої у 1795 р., котра відродилася 11 листопада 1918 р. Суверенна українська державність утворилася лише 24 серпня 1991 р., коли Верховна Рада України ухвалила Декларацію незалежності.

Історична помилка середини XVII ст. записана в гімні України (деякі мотиви дуже подібні до тих, що виступають у *Мазурці Домбровського* Юзефа Вибіцького³). У тексті *Ще не вмерла Україна*, який Павло Чубинський написав у період Січневого повстання, а ширше – у століття національного

3 Фелікс Конечний писав: «Мало відомий у нас факт, що наша пісня легіону [*Мазурка Домбровського* – прим. З. Х.] стала прототипом слов'янських національних гімнів»; див: F. Konieczny, *Polskie logos a ethos. Roztrząsania o znaczeniu i celu Polski*, t. II, Poznań–Warszawa 1921, с. 116.

пробудження в Європі, міститься скарга: «Ой, Богдане, Богдане, / Славний наш гетьмане! / Нащо віддав Україну / Москалям поганим?! / Щоб вернути її честь, / Ляжем головами, / Назовемся України / Вірними синами!».

Чубинський за написання гімну був зісланий на 7 років до Архангельської губернії. Рукопис з текстом *Ще не вмерла Україна* таємно переправив до Львова Павлин Свенціцький, поет і учасник Січневого повстання. Вавжав себе одночасно і поляком, і українцем. Діяв проти русифікації української культури.

Польська література доби романтизму черпала з української культури, що доводять, наприклад, *Кримські сонети* Адама Міцкевича і *Марія Антонія Мальчевського*. Найвидатнішим поетом «української школи» у польській літературі був Юліуш Словацький⁴, а останнім – Юзеф Лободовський, що жив у ХХ ст., про якого піде мова пізніше.

Степи у польській уяві воскрешають важливу постать українського світу. Вернигора (тобто, Валігура), «Пан-Дід з лірою» (як його називав Словацький) уосібнив пророцтво про відродження Польщі. Ще один представник «української школи», Міхал Чайковський, написав історичний роман про події 1768 р., надавши йому титул *Wernyhora, wieszcz ukraiński*⁵ / *Вернигора, український поет-пророк* і посилаючись у ньому на поему

Zamek kaniowski / *Канівський замок* Северина Гоцинського. Вернигора, вайделот теж означає кобзар. Саме ця назва мандрівного народного співця міститься в титулі шедевру української романтичної літератури авторства Тараса Шевченка; збірку його віршів і поем *Кобзар* невдовзі після виходу в світ переклав польською мовою Владислав Сирокомля, тобто Людвіг Кондратович.

Шевченко 24 роки прожив в особистій залежності від свого пана-душовласника, оскільки народився у сім'ї кріпаків. Знав смак неволі й ціну свободи, якою тішився лише 9 років. У 1847 р. Шевченко був ув'язнений і переслідуваний за те, що писав українською мовою та проголошував незалежність України. Дружив з поляками. Про Шевченка ніколи не приходилось мені думати інакше, ніж як про українського поета, а особливо як про автора ліричних віршів-думок, хоч він писав також прозу і драматичні твори. Разом з ним переслідувана була українська мова.

Дух боротьби за свободу мови відчувався також на Мазурах і Вармії, коли обидві країни були частиною Східної Пруссії. За право користуватися польською мовою без державно-урядових обмежень і заборон, мотивованих імперіалістичними ідеями німецької держави, підносили голос мазури і вармійці. Коли я читаю тужливу *Думку* «мазурського соловейка» Міхала Кайки⁶, хоча у ній

⁴ Адріан Чермінський писав: «Словацький синтезував пограничне (кресове) життя і краєвид України; передав стогін народу, що роками розривав свої кайдани; оспівав як ніхто – за винятком народних рапсодів – Україну»; див.: A. Czerwiński, *Ukraina w poezji Słowackiego*, Kraków 1930, с. 13.

⁵ Про роман див.: M. Kwapiszewski, *Powieść historyczna z tezą. O „Wernyhorze” Michała Czajkowskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1997, z. 2, с. 3–11.

⁶ M. Kajka, *Dumka*, в: той самий, *Mały kancjonał mazurski i opowieści uciészne*, oprac. i wstęp Z. Chojnowski, Olsztyn 2008, с. 239–240.

ідеться про ослаблення благочестя серед християн, пов'язую її з подихом української поезії на Мазурах. Кайка знав жорстокість російського війська. У поемі *O zburzeniu Jaworówki na Litwie / Про зруйнування Яворівки у Литві*, посилаючись на часи Січневого повстання, він описав пацифікацію села, що її за наказом Муравйова здійснили російські поплічники, вимагаючи, аби батьки повісили своїх синів. Список звірств і жорстокостей, про які розповідає мазурський автор, довгий⁷.

Від серпня 1914 до лютого 1915 р. над мазурськими озерами точилися бої між російською і німецькою арміями. Внаслідок бойових дій особливо постраждало мирне населення, котре, як зараз українці, ховалося від ворогів і від обстрілів у підвалах. Росіяни зруйнували багато будинків у мазурських містечках і селах. Стріляли до мирних громадян. Полонених мешканців вивозили до Сибіру. Мазурів обуяв «козацький страх». Про ці трагічні події оповідає Ян Максиміліан Кухарський у книжці *Głos krwi i ziemi: powieść z życia Mazurów*⁸ / *Голос крові та землі: роман із життя мазурів*.

Вармія і Мазури переплелися з Україною також за посередництвом кіномистецтва. Відтак видатний кінорежисер Войцех Смажовський, який опрацьовує складні та болісні теми, спочатку зняв

фільм *Рожжа*, а невдовзі потім *Волинь*. Перший оповідає про геєну мазурського населення, яка розпочалася після вторгнення Червоної Армії до Східної Пруссії у січні 1945 р.⁹. Радянські солдати, називаючи себе «визволителями», вбивали, гвалтували жінок на очах їхніх дітей, грабували, розстрілювали мирних жителів – робили те, що чинять від 24 лютого 2022 р. Збройні сили Російської Федерації на території України. До групи консультантів режисера *Рожжі* належав мазурський поет і письменник Ервін Крук, який у своїх романах зі співчуттям писав про вармінсько-мазурських українців. Як було сказано, Смажовський зняв також *Волинь* – фільм про те, як поляки і українці могли навзаєм любити чи навіть кохати, але й смертельно ненавидіти один одного.

Того самого року, коли відбулася прем'єра кінофільму *Волинь* (тобто, 2016), в Ольштині побачила світ дуже важлива книжка поезій Аліції Биковської-Салчинської *Спо / Цно*. Це подорожні записи місцями її волинського родоводу. Поетка, єднаючи родинні спогади з візією сучасної України, вказує на взаємну нелюбов як на першопричину конфліктів, суперечок, жадання помсти, презирства.

У Вармінсько-Мазурському університеті в Ольштині єдналось і єднається те, що польське, з тим,

⁷ M. Kajka, *O zburzeniu Jaworówki (podług „Czarnej Księgi”)*, в: той самий, *Mały kancjonał mazurski...*, с. 299–306.

⁸ J. Wszebör [Jan Maksymilian Kucharski], *Głos krwi i ziemi: powieść z życia Mazurów*, Łomża 1938 (wyd. 2, Olsztyn 1974).

⁹ Як зауважує Йоанна Шидловська, про «захмарний масштаб тієї напруги, про жахливу травму культурних зіткнень, про відразу та відсутність співчуття до інших розповіла нам щойно *Рожжа* Смажовського, що виросла в іншій соціально-культурній реальності. Попередні нарації пропагували картину світу, позбавленого більших зморшок. Заплямовані гріхом політкоректності, цензуруючи своє ставлення до західного світу, аби заіснувати, вони мусили реалізувати схему, прийнятну для диспозиційних середовищ»; див.: J. Szydłowska, *Od Kutza do Smarzowskiego: film fabularny jako medium wiedzy o Ziemiach Zachodnich i Północnych*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2011, nr 3, с. 531.

що українське. Серед викладачів цього навчально-го закладу є українки і українці. У 1995 р., коли Гуманітарний факультет був структурним підрозділом Педагогічного інституту в Ольштині, вийшла в світ за редакцією проф. Валентія Пілата колективна монографія під заголовком *W kręgu kultury ukraińskiej*¹⁰ / *У колі української культури*. Функціонував тоді Інститут Східного Слов'янознавства. Видання праці *У колі української культури* було тим більш істотне, що Вармію і Мазури населяють кілька десятків тисяч українців. Як згадувалося, опинилися вони в цих краях внаслідок депортаційної акції «Вісла», що тривала від 28 квітня до 31 липня 1947 р.

Зміни у свідомості й мові українського населення на ольштинських землях свідчать про його полонізацію, що на даному етапі прискорюється й утримується з причин економічного характеру і не тільки. Воно однак шукає власної національної ідентичності. У першій половині 90-х рр. на культурно-розважальних імпрезах української молоді, як дослідив Андрій Рацький, було чути польську мову. Не означає це, що наступне покоління українців у Польщі відкинуло свою генеалогію. Сполонізована українська молодь щораз сміливіше, якби спонтанічно, намагається відшукати свої етнічні витоки, пізнає мову і культуру своїх предків. Проблема полягає в тому, що систему національних цінностей молодим не прищепили їхні батьки, перелякані антиукраїнськими настроями більшості польського суспільства. У розглядуваний період з'явилась нова тенденція – зросло зацікавлення поляків Україною, її мовою і культурою.

Тематика 18-ти інших статей книжки, присвяченої українській культурі, охоплює історико-літературні, біографічні, мовознавчі питання. У порівнянні з іншими темами, найбільше місця присвячено українській поезії, у тому числі творчості Тараса Шевченка. Як переконує Елігіуш Пжеходзький, цей великий український поет істотно відрізнявся від польських поетів-пророків. Відкидав «романтичне божевілля». Соціальне і національне визволення пов'язував не стільки з месіанством, скільки з поширенням «натхнених зразків героїчного минулого». Цю саму мету поет реалізував, використовуючи християнську символіку, про що пише Гжегож Іглінський.

Зв'язки Шевченка з віленською тематикою представив відомий литвознавець Мечислав Яцкевич. Молодий Тарас під час недовгого перебування у місті на річці Нярис вчився живопису, добре познайомився з поляками. Польські й литовські віленці протягом десятиліть віддавали данину визнання українському Кобзареві. Шевченко вплинув також на білоруського письменника Францішка Богушевича (1840–1900) і на формування національної свідомості Миколи Янчука з Підляшшя (1859–1921). Цей останній був усебічно підготовленим дослідником Східної Слов'янщини. Не керувався етнічною обмеженістю.

Книжка про українську культуру пропонує також заглиблення в інтимну лірику Лесі Українки (справжнє ім'я Лариса Косач, 1871–1913), про яку звичайно згадують як про соціально заангажовану поетку. Пригадую собі, що її вірші поширювалися поза цензурними заборонами й поза офіційними каналами у Польщі в період воєнного стану.

¹⁰ *W kręgu kultury ukraińskiej*, red. W. Piłat, Olsztyn 1995.

Один із дистриб'юторів Марк Адамець (нині професор Гданського університету) у 1995 р. питав мене розпачливо і відчайдушно: «Чому я ризикував собою, провозячи заборонені вірші Лесі Українки?», – на це питання у березні 2022 р. я відповів йому, вказуючи на війну, яку веде Росія проти України: «Щоб приготувати українців, але також і нас до захисту своєї держави і Європи». Професор з Гданська погодився. Небезпечна пригода з підпільними виданнями творів Лесі Українки набрала глибокого значення. Ось так воно і є, що те, що діється в поезії і з поезією, хоча спочатку може видаватися мізерним і неістотним, заповідає переміни, які на певному етапі будуть піднесені до рангу несамовитих справ.

Дуже зацікавила мене стаття видатного українця Флоріана Неуважного. Вона присвячена Юрію Клену (1891–1947). Долю і творчість цього українського поета німецького походження (справжнє ім'я Освальд Бурггардт) формувала, з однієї сторони, надія на культурне відродження України, а з другої – протест проти сталінського поневолення. Творча українська інтелігенція була з точки зору Радянської Росії перешкодою на шляху імперської уніфікації й тоталітаризму, тому Совети засудили її на масове знищення. У 30-ті рр. XX ст. було репресовано три чверті письменників України. Антитоталітаризм Юрія Клена документує незакінчена дантівська поема-епопея *Поніл імперій*, написана в 1943–1947 рр.

Івона Облонковська-Галанціак (тепер проф. Івона Анна Ндзяй) розгорнула інтригуючу паралель між філософією Григорія Сковороди («українського

Сократа») і романом Михайла Булгакова *Майстер і Маргарита*. Йдеться про концепцію трьох світів: земного, космічного і біблійного, ідею реалізації настійних потреб людини, дороги пошуку спокою, віри в добро світу та історії. Чи свідомі світоглядних паралелей з українським мислителем інтерпретатори й інсценізатори найвідоміших романів Булгакова?

Українські кола у цьому багатопроблемному томі заходять на кола польські, білоруські й російські, литовські та німецькі. Усі вони взаємопроникають одні до одних. Нерідко постає якби ідилічна мозаїка східнослов'янських народів і культур. Але у візерунку цього позірно гармонійного співіснування є, здається, багато доброго наміру представити бажаний, а не реальний образ історії. Аналіз причин конфліктів і трагедій на територіях, які підпорядковувала собі Росія (незалежно від того, як називала свою державу), є процесом болісним, хоч і необхідним – аби поляки й українці краще розуміли один одного¹¹. Том *У колі української культури* у 1995 р. сигналізував повільний відхід від концентрації на негативно забарвлених аспектах польсько-українських стосунків.

Мало хто пам'ятає, що першим докторатом (кандидатською дисертацією) у галузі літературознавства, захищеним на Гуманітарному факультеті Вармінсько-Мазурського університету на початку XXI ст. було дослідження, присвячене українським і польським творам Івана Франка. Докторант (аспірант) був корейцем (з Південної Кореї), а його науковим керівником – ольштинський історик літератури Тадеуш Зенкевич (автор

¹¹ Розгляд книжки *W kręgu kultury ukraińskiej / У колі української культури* спирається на рецензію: Z. Chojnowski, *Kręgi ukraińskie*, „Rzeczpospolita” 1996, nr 86, с. 27.

книжки *Polskie życie literackie w Kijowie w latach 1905–1918* / Польське літературне життя в Києві у 1905–1918 року).

У 2010 р. на Гуманітарному факультеті Ян Матковський захистив докторат на тему: *Wielokulturowość w pisarstwie Józefa Łobodowskiego*, / *Мультикультурність у творчості Юзефа Лободовського*, написану під науковим керівництвом проф. Беати Тарновської. Я був рецензентом дисертації. Її автор у розділі *Dialog kultur na pograniczu polsko-ukraińskim w pierwszej połowie XX wieku a kształtowanie się światopoglądu Józefa Łobodowskiego* / *Діалог культур на польсько-українському пограниччі і формування світогляду Юзефа Лободовського* вказав на загальмування, а іноді навіть на неможливість міжкультурного діалогу на польсько-українському пограниччі. Однією з причин була взаємна ізоляція поляків, українців і євреїв. Негативну роль відіграла геополітична ситуація, що склалася між Австро-Угорщиною і Росією, а також історичні події зазначеного періоду.

Необхідно підкреслити, що Матковський у своїй реконструкції користується працями польських

і українських істориків, що сприяє об'єктивному висвітленню обговорюваної проблематики. Принагідно треба зауважити, що молодий дослідник виявляє хист до історико-політичного мислення, особливо коли пише про помилки і прорахунки, що призвели до «„анти-діалогу”», як він окреслює спосіб розв'язання національних проблем за посередництвом агресії і терору. Матковський, представляючи ситуації, несприятливі для добросусідських стосунків поляків і українців, вказує на виняткову поставу Лободовського у ранній період його творчості та формування не тільки політичних поглядів. Поет думав і писав у душі порозуміння. Матковський зазначає: «Лободовський, поляк за походженням, був одним із тих людей, які у ХХ ст. піднесли понад націоналістичними амбіціями та кількастолітньою ненавистю, що ділила Польщу і Україну»¹².

Деякий час серед гуманітарних керунків Вармінсько-Мазурського університету була представлена польсько-українська філологія¹³, але цей напрямок навчання не утримувався через низьке зацікавлення випускників середніх шкіл. Я особисто

¹² Д-р Ян Матковський професійно пов'язаний з Об'єднанням польських вчителів в Україні та Інститутом гуманітарних і суспільних наук Національного університету «Львівська політехніка». У наукових і публіцистичних публікаціях пише про польсько-українські літературні зв'язки та про культурну спадщину Кресів. Див. також: Н. Lutsyshyn, J. Matkowski, Kazimierz hrabia Szeptycki – o. Klemens: pierwszy lobbysta interesów Galicji na początku XX wieku „Studia Warmińskie” 2018, t. 55, s. 323–334. Перекладає з польської мови на українську.

¹³ На Гуманітарному факультеті Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині в 2007–2016 рр. під науковим керівництвом проф. І. Бетко було написано докторати, магістерські та бакалаврські праці з україністики. 2 червня 2015 р. Агата Рошкевич захистила докторат на тему: *Hierarchia wartości egzystencjalno-duchowych w kobiecej prozie ukraińskiej przełomu XX i XXI wieku* / *Ієрархія екзистенціально-духовних цінностей в українській жіночій прозі рубежа XX–XXI віків*, а 8 липня 2016 р. Моніка Врублевська – докторат на тему: *Twórczość literacka Piotra Karmańskiego w kontekście secesji ukraińskiej i polskiej* / *Літературна творчість Петра Карманського в контексті українського та польського модернізму*. На керунках українсько-польської та української філології захищено магістерські праці в такі роки: у 2007 р. – 9, у 2008 р. – 12, у 2009 р. – 8, у 2012 р. – 8. У 2009 р. праця мгр Моніки Трохимюк на

розраховував, що цей шанс використають нащадки українців, примусово виселених на Вармію і Мазури в Акції «Вісла». Пишучи вірш *Провидіння*, м.ін. думів про них, хоча в цьому тексті немає безпосереднього посилання на український народ. Твір увійшов до книжки моїх поезій *Ląd gordyjski*¹⁴ / *Гордієва земля* – у метафоричному заголовку я зашифрував натяк на складні й заплутані події, пов'язані як з моєю малою вітчизною, так і з кожним прикордонним краєм. У *Провидінні* прихована міграційна історична загадка. Безпосередньо вказую на пруссів. Так, за однією з історичних концепцій балтійські народи, прибувши багато віків тому з басейну Дніпра, осіли в моєму родинному регіоні; тут на протязі довгих сторіч вони творили власну культуру, численні сліди якої збереглись до сьогодні, наприклад, у назвах місцевостей, у курганах і культових валунах. Здоміновані Тевтонським орденом, вони так і не повернули влади над своєю територією. Прагнення пруссів бути вільними на своїй землі, здається мені, досі триває в духовному просторі.

Важливою подією в моєму зближенні до України і українців був кількадечний виїзд до Львова у травні 1995 р. До родинного міста Станіслава Лема (якого я пристрасно читав у підлітковому віці), Збігнева Герберта (чия поезія має виняткову етико-художню силу) та Мар'яна Гемара (пісні й ліричні поезії котрого не раз мене зворушували) я поїхав з Мариною Окенцькою-Бромковою, ольштинською письменницею; їй присвятив подорожній вірш *Львів*, що увійшов до тому моїх поезій 1996 р. *Cztery strony domu*¹⁵ / *Чотири сторони дому* (це був час розширення мого розуміння того, чим є ДІМ). На відміну від згаданих митців, Марина бажала відвідати місто своєї молодості. Було багато зустрічей і прогулянок. Ми відвідали занепадаючий Личаківський цвинтар і розташований поруч із ним Цвинтар Львівських Орлят, що якраз ремонтувався. Між поляками й українцями відчувалася дистанція, але не ворожість. У галереї я побачив малюнки Бруно Шульца. На картках подавалося, що він був «українським художником». На тротуарах і площах старші чоловіки продавали

тему: *Sołomija Pawłyczko jako badaczka literatury ukraińskiej* / Соломія Павличко як дослідниця української літератури дістала відзнаку Декана Гуманітарного факультету. У 2012 р. праця мгра Томаша Цезаря Крисьяка на тему: *Słowianowiarstwo – barbarzyński kult politeistyczny czy wysoce rozwinięta religia pokoju?* / *Слов'яновірство – варварський культ чи високорозвинена релігія миру?* здобула I місце в конкурсі Декана Гуманітарного факультету на найкращу дипломну роботу на філологічному відділенні зі спеціальністю: українська філологія (2-річна магістерська програма) у 2011/2012 академічному році; праці мгр Наталії Капусняк на тему: *Aktualne badania nad twórczością Pantelejmona Kulisza w Ukrainie i w Polsce (wybrane zagadnienia)* / *Актуальні дослідження творчості Пантелеїмона Куліша в Україні і в Польщі (вибрані аспекти)* і мгр Марти Цап на тему: *Poezja Łesi Ukrainki w tłumaczeniach na język polski* / *Поезія Лесі Українки у перекладах на польську мову* дістали відзнаку журі зазначеного конкурсу. У 2010 р. також було захищено 11 бакалаврських праць, у цій групі дістала відзнаку Декана робота Томаша Крисьяка на тему: *Bohdan Chmielnicki jako postać historyczna i archetyp bohatera w kulturze masowej* / *Богдан Хмельницький як історична постать і архетип героя масової культури*.

¹⁴ Z. Chojnowski, *Ląd gordyjski*, Gołdap 2006, с. 44–45.

¹⁵ Той самий, *Cztery strony domu*, Olsztyn 1996, с. 25.

довоєнні видання польських книжок. Велике враження справили на мене пам'ятники Адама Міцкевича рубежа XIX–XX ст. і Тараса Шевченка, який було відкрито 24 серпня 1992 р. (але поряд ще не встановлено 12-метрової декоративної стели з умовною назвою *Хвиля національного відродження*). У моїй пам'яті закарбувалося, що обидва пам'ятники стоять майже поруч. До Львова вдруге я не поїхав, тож і не перевінив, чи відстань між Адамом Міцкевичем і Тарасом Шевченком, як вона мені запам'яталася, є така сама, як насправді.

Вірш *Зустрічаю Ігоря Гривну*¹⁶ я написав через кілька місяців після повернення зі Львова. Не знаю, чи Ігорю було відомо про мій львівський вояж. Ми познайомились у серпні 1980 р. на робітничій студентській практиці. Він студював історію. Ми разом страйкували. Разом редагували тиражовані газетки у бунтарському стилі. Відмінність Ігоря – походив з української родини – не перешкоджала нам. Між нами був якийсь бар'єр, але нас єднало сердечне порозуміння без слів. Коли я писав книжку про літературу Вармії і Мазурів 90-х рр., просив його допомогти мені в пошуку літературних текстів авторства вармінсько-мазурських українців. Не знав цих текстів, бо їх не було.

Буває, що певні факти поєднуються, хоча докладно невідомо, чому. Вірш *Катастрофа* написано про катастрофу під Смоленськом 10 квітня 2010 р., про тривожну напругу, пов'язану з відносинами з Росією Путіна, і шерг трагічних, нерідко фальшиво коментованих у засобах масової

інформації подій в Україні. *Катастрофа* є віршем з книги 2018 р. *Zawsze gdzieś jest noc*¹⁷ / *Завжди десь ніч*.

Свого часу порушив мене короткометражний фільм про феномен плачучих ікон. Як виявилось, ці сльози заповідали російську анексію Криму та східних частин української держави, а також затяжний стан війни Росії з Україною. Так народився вірш *Україна 2014*¹⁸.

Коли близько 6 ранку 24 лютого 2022 р. з радіо (маю звичку слухати радіо, щойно прокинувся) я почув про збройну інвазію Росії на цілу Україну, мене вразила очевидна аналогія між цією агресією і нападом гітлерівської Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. Виявилось, що офіційний світ жив в інформаційній бульбашці. Висміювалося національні питання, необхідність озброюватися, любов до вітчизни, потребу побудови громадянської спільноти і самовизначення. Виправдана критика імперських і в істоті варварських прагнень Росії вважалася проявом русофобії, сприйняттям світу крізь призму пережитків минулого. Деформувалося історичне значення польських повстань, заперечувалося актуальність романтичної літератури. Пропагувалося переконання, що принаймні в Європі запанував непорушний вічний мир. Тривалість найважливішого неочевидна – вона вимагає щоденного колективного піклування і захисту.

Незважаючи на реальну загибель невинних людей, реальні немислимі знищення, реальну воєнну пожежу, я не був і не є єдиною людиною, якій здається, що все зло, заподіяне Україні, це

¹⁶ Там-таки, с. 26.

¹⁷ Z. Chojnowski, *Zawsze gdzieś jest noc*, Szczecin, Bezrzecze 2018, с. 61.

¹⁸ Перша публікація: той самий, *Ukraina 2014*, „Elewator” 2018, nr 3.

антиутопічна фантастика, комп'ютерна гра, візуалізація деструктивного розуму, отруєного ненавистю.

На жаль, можна легко переконатись, що війна Росії проти українського народу і його культури, його держави, його свободи є кривавою правдою. Вистачить послухати українських жінок, які з дітьми і старшими особами масово прибули до Польщі. І поляки дуже швидко усвідомили – у небувалих раніше масштабах – що українці й українки їм значно ближчі, ніж це могло видаватися ще недавно. Друзів пізнаємо у біді. Руйнуються стереотипи. Зникають упередження. Чи розпочався новий, кращий вимір польсько-українського та українсько-польського співіснування?

У перші дні російсько-української війни ми зі студентами читали вірші Оксани Забужко, Олени Гусейнової, Олега Коцарева та ін. Ці твори увійшли до двомовної антології *Дольки помаранч. Нова українська поезія*, яку уклала Анета Камінська. Молоді польські філологи не знали жодного поета з України. Я ж роками уболіваю над тим, що тільки дуже нечисленні поляки цікавляться культурою і літературою своїх східних і південних, ближчих і дальших сусідів.

Тексти з вищеназваного тому студенти читали з зацікавленням. Знаходили в них не тільки відомі їм проблеми, труднощі щоденного життя, але також близькі їм погляди на світ і людину. Мали змогу переконатися, що вміння керуватись у житті культурою істинних цінностей дійсно допомагає захищати свою і чужу гідність.

Деякі фрагменти прозвучали як актуальні коментарі до чергових днів російсько-української війни. Закінчення поеми Забужко *Жіночий портрет із зворотньою перспективою* сповнювало настроями розгубленості, безсилля і жаху, що заполонили Україну на світанні 24 лютого 2022 р. Наступна цитата вразила мене тим більше, що я почув у ній мотив *Гімну до Бога* Яна Кохановського, вдячно-молитовний тон якого змішаний з гіркою змучених людських душ:

Милий Боже, я плачу: так легко котиться згори –
У тепло несамотности, в затишок, спокій і ситість...
Дай нам сили стерпіти Твої несподивні дари:
Дуже тяжко носити¹⁹.

У перші тижні російсько-української війни я досвідчив неочікуваної близькості з Україною. Став перекладачем українських віршів Ірини Бетко. Я вдячний авторці, яку доти знав тільки як сумлінну дослідницю літератури, що вона відважилася зав'язати зі мною поетичну дружбу. Заглибився у ритми, рими й образи української поезики.

У сонеті *Кобзар* я побачив потребу виспівання серцем віри і правди. У вірші, що починається від слів «Коли письменний варвар...», відкрив молитву апокаліптичних часів. У споміні *Прощання з Києвом* почув питання: чи здатні ми реалізувати свої людські якості поза вітчизною? Подякою за чудо існування та виразом волі життя є текст, що розпочинається словами «Хатинка

¹⁹ О. Забужко, *Жіночий портрет із зворотньою перспективою*, в: *Częstki pomarańczy. Nowa poezja ukraińska*, wybór i oprac. A. Kamińska, przekł. A. Kamińska i A. Porętko / *Дольки помаранч. Нова українська поезія*, упорядкувала А. Камінська, перекладачі А. Камінська і А. Порітко, Warszawa–Kraków 2011, с. 20.

з вікнами на північ...». Підступність мови (дилема вибору між російською і українською?) і її розбіжність з Правдою – така проблема наступного вірша («Я рідну мову...»). Фінальний український текст я відчитав як сповнену надії ліричну інтерпретацію заповіді, з вуст Івана Хрестителя, приходу Ісуса Христа (Мт. 3: 12), який відділить зерно від плевел (від куколю), тобто добро від зла («Ми ріллю словами засіваєм...»). Євангельською основою вірша є *Притча про кукіль*, яку оповів сам Ісус Христос:

Іншу притчу подав Він їм, кажучи: „Царство Небесне подібне до чоловіка, що посіяв був добре насіння на полі своїм. А коли люди спали, прийшов ворог його, і куколю між пшеницю насіяв, та й пішов. А як виросло збіжжя та кинуло колос, тоді показався і кукіль. І прийшли господареві раби, та й кажуть йому: «Пане, чи ж не добре насіння ти сіяв на полі своїм? Звідки ж узявся кукіль?» А він їм відказав: «Чоловік супротивник накоїв оце». А раби відказали йому: «Отож, чи не хочеш, щоб пішли ми і його повиполювали?» Але він відказав: «Ні, щоб, виполюючи той кукіль, ви не вирвали разом із ним і пшеницю. Залишіть, хай разом обое ростуть аж до жнив; а в жнива накажу я женцям: Зберіть перше кукіль і його пов'яжіть у снопки, щоб їх попалити; пшеницю ж спровадьте до клуні моєї» (Мт. 13: 24–30).

Працюючи над перекладами, я особисто упевнився, що українська мова сприяє мені. Відзначається вона твердістю й сердечністю. У певні моменти я відчував її, наближався до її неповторної

співучості, до її несамовитого семантичного та образного потенціалу. У досвіді тлумача товаришила мені романтична вказівка Адама Міцкевича: «Май серце і дивись у серце!». Глибше зрозуміти світ поезії Ірини Бетко допомагали мені ікони Георгія Снопкова. Написані ним святі образи відсилають до духовного сенсу того, що видиме, напружують душу, загострюють сердечний зір і будять прагнення співчувати людям у недолі. Вони підтверджують думку щодо сакральної природи ікони, яку висловив богослов Леонід Успенський:

ікона є видимим свідоцтвом як Божого зниження до людини, так і пориву, що підносить людину до Бога. Оскільки церковні слова і співи освячують людську душу за посередництвом слуху, остільки візерунок (видимий образ) освячує її через зір, що є першим серед людських почуттів²⁰.

З делікатної матерії поезій Ірини Бетко еманує потуга (їх перші версії сягають другої половини 1980-х рр.). Вони узагальнюють болісні особисті переживання того періоду, осмислені за посередництвом різноманітних мотивів і символів християнсько-середземноморської культури – романтичних, релігійних, аграрно-міфологічних. Авторка досвідчила наслідків катастрофи на Чорнобильській Атомній Електростанції з 25 на 26 квітня 1986 р. Виглядає на те, що 24 квітня 1986 р. було в її житті останнім днем щасливішого періоду у порівнянні з тим, що надійшов за ним.

Великі нещастя женуть людей з місця на місце, роблять їх убогими, бездомними, позбавляють

²⁰ L. Uspienski, *Teologia ikony*, przekł. z jęz. francuskiego M. Żurowska, Poznań 1993, c. 155.

рідного коріння. Час, який 24 лютого 2022 р. почав якби новий відлік, можливо, відкриває новий розділ в історії Європи – власне цей час не тільки справдив вітальні сили цієї поезії, але й додатково її увірогіднив, актуалізував, відкрив у ній нові підтексти, яких раніше годі було сподіватись.

Поетичні символи синтезують долю українців, їх незламну надію і непохитну віру, що зло та страждання відступлять перед потугою добра, поезії, народної пісні, терпеливості, поваги до

людей, чесної праці й життя за справедливими засадами. Як пише Ірина Бетко:

Ми ріллю словами засіваєм,
Поливаєм кров'ю і слізьми,
Щедро потом землю поливаєм
І чекаєм, і чекаєм ми.

Збігнєв Хойновський
З польської переклала *Ірина Бетко*

Bibliografia utworów i opracowań literatury ukraińskiej w języku polskim (wybór)²¹ Бібліографія творів і досліджень української літератури польською мовою (добірка)

Agiejewa W., *Między autentyzmem a imitacją*, w: *Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy*, w 4 t., t. 1: *Transformacja*, pod red. nauk. H. Janaszek-Ivaničkovej, Warszawa 2005.

Andruchowycz J., *Rekreacje*, przekł. O. Hnatiuk, posłowie J. Jarzębski, wyd. 3, poprawione, Izabelin 2005.

Andruchowycz J., *Moskowiada. Powieść grozy*, tłum. P. Tomanek, Wołowiec 2004.

Andruchowycz J., *Perwersja*, tłum. O. Hnatiuk i R. Ruśnak, Wołowiec 2003.

Andruchowycz J., *Dwanaście kręgów*, tłum. K. Kotyńska, Wołowiec 2005.

Andruchowycz J., *Tajemnica*, przekł. M. Petryk, Wołowiec 2008.

Bakuła B., *Skrzydło Dedala. Szkice, rozmowy o poezji i kulturze ukraińskiej lat 50.–90. XX wieku*, Poznań 1999.

Betko I., *Pomiędzy maską a cieniem: aspekty tożsamości w najnowszej prozie ukraińskiej*, w: *Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy*, w 4 t., t. 3: *Podmiotowość*, pod

²¹ Poniższe zestawienie bibliograficzne jest wyborem przykładowych pozycji, które w olbrzymim skrócie odzwierciedlają obecność literatury ukraińskiej w języku polskim. Uwzględniono teksty literackie przetłumaczone, opracowane i opublikowane głównie w ostatnim ćwierćwieczu, należące zarówno do kanonu klasycznego, jak też współczesnego i najnowszego.

- red. nauk. B. Czapik-Lityńskiej, Warszawa 2005, s. 124–137.
- Cząstki pomarańczy: nowa poezja ukraińska / *Dol'ki pomarańč: nova ukraïns'ka poeziâ*, wybór i oprac. A. Kamińska, przekł. A. Kamińska i A. Porytko, Warszawa–Kraków 2011.
- Franko I., *Wybór poezji*, oprac. F. Nieuważny, Wrocław 2008.
- Franko I., *W kręgu Rusinów, Polaków i Żydów: wybór artykułów*, red. J. Matkowski i Ihor Rozłucki, Warszawa–Lwów–Drohobycz–Winnica 2018.
- Hnatiuk O., *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*, Lublin 2003.
- Hnatiuk O., *Odwaga i strach*, Wojnowice 2015.
- Izdryk J., *Wozzek*, tłum. L. Stefanowska, Warszawa 1998.
- Jarzębski J., *Diable harce w Czortopolu*, w: J. Andruchowycz, *Rekreacje*, przekł. O. Hnatiuk, wyd. 3, poprawione, Izabelin 2005.
- Kobieta we współczesnej kulturze ukraińskiej*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk i L. Stefanowskiej, Warszawa–Iwano-Frankiowski 2013.
- Kononenko E., *Święty temat*, tłum. P. Antusiewicz, *Podarte rajstopy*, „*Całus w pupkę*”, tłum. A. Korycka, „Portret” [Olsztyn] 2009, nr 28.
- Korycka A., *Kim jest ta Kononenko? „Portret”* [Olsztyn] 2009, nr 28.
- Korycka A., *Historia pseudo-ciała w pseudo-losie protagonistki postmodernistycznej opowieści Oksany Zabuzko: „Bajka o kalinowej fujarce”, „Slavia Orientalis”* 2022, nr 4.
- Kozak S., *Z dziejów Ukrainy. Religia. Kultura. Myśl społeczna: Studia i szlice*, Warszawa 2006.
- Łepki B., *Zarys literatury ukraińskiej. Podręcznik informacyjny*, Warszawa–Kraków 1930, http://www.nestor.cracow.pl/Wydawnictwo/pdf/lepki_zarys_lit/lepki_zarys.htm (książka w opracowaniu Rostysława Kramara została wznowiona w 2014).
- Mazurkiewicz M., *Wizyta Eugenii Kononenko w Polsce*, „*Slawista*” lipiec 2008 – listopad 2009, nr 25.
- Moje serce zostało we Lwowie...: antologia poezji lwowskiej*, fot. Adam Bujak; wybór wierszy, koncepcja i red. J. Kułakowska-Lis, Olszanica 2009.
- Nieuważny F., *O poezji ukraińskiej. Od Iwana Kotłarewskiego do Liny Kostenko*, Białystok 1993.
- Nowacki A., *Ukraińskie środowisko literackie w latach 20. XX wieku*, „*Roczniki Humanistyczne*” 2003, t. LI, z. 7.
- Rybo-wino-kur. Antologia literatury ukraińskiej ostatnich dwudziestu lat*, wybór, oprac. i przedmowa O. Hnatiuk, tłum. O. Hnatiuk i inni, Warszawa 1994.
- Szewczenko T., *Kobziarz*, tłum. P. Kupryś, Lublin 2008.
- Śniadanko N., *Kolekcja namiętności, czyli przygody młodej Ukrainki*, tłum. K. Kotyńska i R. Rusnak, Wołowiec 2004.
- Świetlicki M., *Kiedy chłopcy zostają mężczyznami? Męskość jako projekt w prozie Serhija Żadana*, Wrocław 2016.
- „Twórczość” 2005, nr 12 [numer ukraiński; tu w gronie autorów: Jurij Andruchowycz, Serhij Żadan, Wasyl Machno, Natalka Śniadanko, Dmytro Pawłyczko, Ołeksandr Irwaneć, Andrij Bondar, Wołodymyr Jaworski, Ołeksandr Bojczenko, Wiktor Neborak, Ihor Kotyk i inni].
- Ukrainka Łesia, *Pieśń lasu*, wybrał i słowem wstępnym opatrzył Florian Nieuważny, przekł. z jęz. ukraińskiego wielu tłumaczy, Warszawa 1989.
- W kręgu kultury ukraińskiej*, pod red. W. Piłata, Olsztyn 1995.
- Wilczyński W., *Leksykon kultury ukraińskiej*, Kraków 2004.

Wilson A., *Ukraińcy*, przekł. z jęz. angielskiego M. Urbański, Warszawa 2002.

Zabużko O., *Badania terenowe nad ukraińskim seksem*, przekł. K. Kotyńska, Warszawa 2003.

Zabużko O., *Siostró, siostró*, tłum. K. Kotyńska i D. Mońko, Warszawa 2007.

Żadan S., *Etiopia*, tłum. A. Pomorski, Gdańsk 2011.

Żadan S., *Woroszyłowgrad*, tłum. M. Petryk, Wołowiec 2013.

Żadan S., *Mezopotamia*, tłum. M. Petryk i A. Pomorski, Wołowiec 2014.

Żadan S., *Internat*, tłum. M. Petryk, Wołowiec 2019.

Oprac. Iryna Betko,
Zbigniew Chojnowski

Spis reprodukcji obrazów Georgija Snorkova

Список репродукцій картин Георгія Снопкова

	na okładce / на обкладинці
<i>Św. Jerzy Zwycięzca (dyptyk) / Св. Георгій Побідоносець (диптих)</i>	
<i>Mandylion / Мандиліон</i>	2
<i>Chrystus Tronijący / Христос в силах</i>	8
<i>Pokrowa Najświętszej Bogurodzicy / Покрова Пресвятої Богородиці</i>	16
<i>Matka Boska / Божа Мати</i>	30
<i>Prorocstwo / Пророцтво</i>	44
<i>Anioł / Ангел</i>	70
<i>Matka Boska Nieustającej Pomocy / Мати Божа Неустанної Допомоги</i>	74

Biogramy autorów

IRYNA BETKO, prof. dr hab., jest zatrudniona w Instytucie Literaturoznawstwa Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Pochodzi z Kijowa (Ukraina), gdzie zdobyła wyższe wykształcenie na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu im. Tarasa Szewczenki oraz ukończyła studia doktoranckie w Instytucie Literatury im. Tarasa Szewczenki Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Z polskim szkolnictwem wyższym jest ściśle związana od 1995 roku. Pracowała najpierw w Wyższej Szkole Pedagogicznej im. T. Kotarbińskiego w Zielonej Górze, potem – na Uniwersytecie Śląskim. Od 2005 roku pracuje na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie. Naukowe zainteresowania Iryny Betko obejmują zagadnienia z historii i teorii literatury ukraińskiej i rosyjskiej od czasów Rusi Kijowskiej do teraźniejszości. Jej dorobek naukowy liczy ok. 170 publikacji, w tym 4 monografie autorskie. Jest członkinią Międzynarodowego Stowarzyszenia Ukrainistów i Narodowego Stowarzyszenia Pisarzy Ukrainy.

ZBIGNIEW CHOJNOWSKI, prof. dr hab., pracuje w Instytucie Literaturoznawstwa Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Od urodzenia związany z Warmią i Mazurami. Obok literaturoznawstwa uprawia poezję, eseistykę, prozę i krytykę literacką. Opublikował książki poetyckie (m.in. *Śniardwy* – 1993, *Cztery strony domu* – 1996, *Prześwit* – 2002, a ostatnio *Bliźniego, swego* – 2012, *Widny kres* – 2017, *Zawsze gdzieś jest noc* – 2018, *Tyle razy nie wiem* – 2022). Jest autorem monografii i studiów o twórczości poetyckiej Anny Kamieńskiej, Jarosława Iwaszkiewicza, Zbigniewa Herberta, Konstantego I. Gałczyńskiego i innych. Jego prace dotyczą również literatury związanej z Warmią i Mazurami. Szkice, eseje i recenzje literackie publikuje w czasopismach, takich jak: „Nowe Książki”, „Nowy Napis”, „Topos”, „Twórczość” i innych. Członek Stowarzyszenia Pisarzy Polskich.

GEORGIJ SNOPOKOV (17.12.1939, Leningrad – 18.02.2015, Olsztyn) ukończył Akademię Sztuk

Pięknych w Kijowie (Kijowski Instytut Sztuk Pięknych), uzyskując dyplom magistra Sztuk Pięknych (artysty-malarza). W jego dorobku znajduje się ok. 300 prac plastycznych w różnych rodzajach (malarstwo akademickie w gatunkach – historycznym, obyczajowym i baśniowo-fantazyjnym, a także portret, pejzaż, martwa natura) i technikach (malarstwo sztalugowe, malarstwo ścienne, mozaika, grafika, poligrafia). Równolegle uprawiał kierunki sztuki

współczesnej – surrealizm, malarstwo konceptualne. W ostatnim okresie twórczości preferował malarstwo religijne; m.in. wybrane ikony Georgija Snopkova są częścią scenerii filmu *Metanoia* (Polska, 2005, 2008) w reżyserii Radosława Markiewicza. Georgij Snopkov uczestniczył w ponad 20 wystawach w Ukrainie, Rosji, Polsce i w Niemczech. Praktycznie wszystkie jego obrazy zostały zakupione przez muzea, pałace kultury, urzędy państwowe, osoby prywatne.

Відомості про авторів

ІРИНА БЕТКО, проф. д-р габ., працює в Інституті літературознавства Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині. Родом із Києва (Україна), де закінчила філологічний факультет університету імені Тараса Шевченка та пройшла аспірантську підготовку в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка Національної Академії наук України. З 1995 р. тісно пов'язана з польською вищою освітою. Працювала спочатку в Педагогічному інституті ім. Т. Котарбінського в Зеленій Гурі, потім у Сілезькому університеті. З 2005 р. працює у Вармінсько-Мазурському університеті. Наукові зацікавлення Ірини Бетко охоплюють питання історії та теорії української і російської літератури від Київської Русі до сучасності. В її науковому доробку близько 170 публікацій, у тому числі 4 авторські монографії. Є членом Міжнародної Асоціації українців і членом Національної спілки письменників України.

ЗБІГНЄВ ХОЙНОВСЬКИЙ, проф. д-р габ., працює в Інституті літературознавства Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині. Від народження зв'язаний з Вармією і Мазурами. Літературознавець, поет, прозаїк, есеїст і літературний критик. Є автором поетичних збірок (м.ін. *Śniardwy / Снярдви* – 1993, *Cztery strony domu / Чотири сторони дому* – 1996, *Prześwit / Просвіт* – 2002, а останнім часом *Bliźniego, swego / Близнього, свого* – 2012, *Widny kres / Видимий кінець* – 2017, *Zawsze gdzieś jest noc / Завжди десь ніч* – 2018, *Tyle razy nie wiem / Стільки разів не знаю* – 2022). З-під його пера вийшли монографії та дослідження про поетичну творчість Анни Каменської, Ярослава Івашкевича, Збігнева Герберта, Константи Ільдефонса Галчинського та ін. У своїх працях вивчає також літературу, пов'язану з Вармією і Мазурами. Нариси, есеї та літературні огляди публікує в журналах: „Nowe Książki”, „Nowy Napis”, „Topos”, „Twórczość” та ін. Член Асоціації письменників Польщі.

ГЕОРГІЙ СНОПКОВ (17.12.1939, Ленінград – 18.02.2015, Ольштин) закінчив Київський державний художній інститут (Україна), здобувши кваліфікацію художника-живописця. У його мистецькому доробку близько 300 праць різних видів (академічний живопис історичного, побутового та казково-фантастичного жанрів, а також портрет, пейзаж, натюрморт) і технік (станковий живопис, настінний живопис, мозаїка, графіка, поліграфія). Паралельно розробляв сучасні напрями

мистецтва – сюрреалізм, концептуальний живопис. В останній період творчості присвятив себе релігійному живопису; м.ін. вибрані ікони Георгія Снопкова становлять частину сценерії художнього фільму *Метанойя* (Польща, 2005, 2008) в режисерії Радослава Маркевича. Георгій Снопков узяв участь у понад 20 виставках живопису в Україні, Росії, Польщі та Німеччині. Практично всі його картини є власністю музеїв, палаців культури, державних установ і приватних осіб.

Streszczenie

Książka Iryny Betko i Zbigniewa Chojnowskiego *24. Wiersze ukraińskie i polskie / 24. Українські і польські поезії* zawiera utwory poetyckie, czyli teksty źródłowe dwojga autorów, którzy dodali do nich: eseje, bibliografię literatury ukraińskiej w języku polskim, a także biogramy. Treści wydania wzbogacają reprodukcje ikon malarza artysty Georgija Snopkova. W książce przeplatają się kulturowe i literackie, historyczne i współczesne wątki spraw ukraińskich i polskich. Teksty podaje się równolegle w dwu wersjach – w oryginale i w tłumaczeniach, odpowiednio w języku polskim i ukraińskim. Para poetów występuje w roli translatorów – każdy przełożył nawzajem swoje utwory. Betko we wstępnym eseju „*Dwadzieścia*

cztery” – *contra* 24.02.2022 wyjaśnia genezę i zamysł książki, charakteryzuje jej strukturę oraz interpretuje wiersze i ikony. Antologia poetycka składa się z 24 wierszy (12 w oryginale i 12 w przekładach), które są publikowane w tym zestawie nie tylko jako wyraz poparcia dla Ukrainy walczącej o wolność i suwerenność swego państwa i narodu. W eseju „*Zabliźnianie się*”, *zбли́зання польського і українського* naszkicowana jest skomplikowana sieć sympatii i antypatii Polaków do Ukraińców. Historia relacji polsko-ukraińskich została przedstawiona z perspektywy osobistej, regionalnej, a także instytucjonalnej, związanej z aktywnością naukową środowiska humanistycznego Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Резюме

Книжка Ірини Бетко і Збігнева Хойновського 24. *Wiersze ukraińskie i polskie / 24. Українські і польські поезії* містить поетичні твори, тобто оригінальні тексти двох авторів, котрі додали до них: два есеї, бібліографію української літератури та інформації про неї польською мовою, а також відомості про авторів. Зміст видання збагачують репродукції ікон художника Георгія Снопкова. У книжці переплітаються кльотурні та літературні, історичні й сучасні мотиви українсько-польських взаємин. Тексти подаються паралельно у двох версіях – в оригіналі та у тлумаченнях відповідно польською й українською мовою. Пара поетів виступає в ролі перекладачів, котрі перекладали навзаєм твори одне одного. В есеї *Двадцять*

чотири – *contra* 24.02.2022 з'ясовується генеза і задум книжки, характеризується її структура, інтерпретуються вірші та ікони. Поетична антологія складається з 24 віршів (12 в оригіналі й 12 у перекладах), які публікуються на її сторінках не тільки як вираз солідарності з Україною, що бореться за свободу й суверенність своєї держави і народу. В есеї „*Рубцювання ран*”, зближення *рубежів польського й українського* накреслено скомплікований образ симпатій та антипатій поляків до українців. Історію польсько-українських стосунків представлено з кількох перспектив – особистої, регіональної, а також інституціональної, пов'язаної з науковою активністю гуманітарного середовища Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині.

Abstract

A book by Iryna Betko and Zbigniew Chojnowski *24. Ukrainian and Polish poems / 24. Українські і польські поезії* contains poems, i.e. source texts by both authors, who also added to them: essays, bibliography of ukrainian literature and knowledge about it written in Polish, as well as the biographical notes. The book's contents are enriched by the reproductions of icons by the painter Georgij Snopkov. The collection presents intertwined cultural and literary, historical and contemporary threads Ukrainian and Polish issues. The texts are given in parallel in two versions – in original and in translation – in Polish and in Ukrainian, respectively. The two poets act as translators – each of them translated the other's poems. In the introductory essay

“Twenty-four” – contra 24.02.2022, Betko explains the genesis and the idea behind the book. She characterises its structure and interprets poems and icons. The anthology contains 24 poems (12 in original and 12 in translation), which are published in this collection not only as a sign of support for Ukraine, which is fighting for freedom and sovereignty of its state and nation. The essay *The Healing* outlines a complicated pattern of symphaties and antipathies in Polish-Ukrainian relationships. The history of these relations is presented from a personal, regional, and also institutional perspective, the latter associated with the scientific activity of the humanities community at the University of Warmia and Mazury in Olsztyn.

„Як ся маєш, як спокій тут, а війна там?”: взаємопроникання польськості та українськості

Збірка віршів є прикладом поетичного тандему Ірини Бетко та Збігнєва Хойновського – а також спільної перекладацької роботи та праці над есеями. У збірці навіть обрані поезії тяжіють до симетрії, бо сюди ввійшли 12 віршів (6 українських та 6 польських), додано також есеї Ірини Бетко та Збігнєва Хойновського. Задум збірки є символічним та добре продуманим: 12 віршів та 12 перекладів віршів складає число 24, що врізалось в пам'ять кожного українця і свідомого громадянина світу. 24 лютого 2022 року розпочалася російська військова агресія на Україну.

У своєму есеї Ірина Бетко окреслює нам ідею виникнення книги, оприсутнює важливий автобіографічний вимір, необхідний для тлумачення окремих поетичних текстів. Тут ми, передовсім, маємо на увазі вірші *Прощання з Києвом* (*Pożegnanie Kijowa*) та *Коли письменний варвар...*

(*Barbarzyńca głosi kulturę...*) – обидва заторкують тему Чорнобильської трагедії та особистої долі авторки, яка була змушена виїхати із забруднених радіацією територій. Історія, на жаль, є циклічною, і проблема примусового виселення – тепер уже з територій воєнних дій – повторилася в 2014 році і набула величезного розмаху в 2022 році. Мешканці Києва та його околиць, як і мешканці міста Прип'ять Київської області у 1986 році, змушені були залишити власні домівки наприкінці лютого 2022 року, оскільки Київ зазнав артилерійського обстрілу уже в перші години після початку війни, а окремі райони були оточені. У цих двох віршах присутні мотиви туги за втраченою батьківщиною, проблема ідентичності людини на чужині. Ідилія власного маленького світу, пов'язаного з важливим усвідомленням безпеки, сховку, родинних цінностей продемонстрована в дуже

особистому вірші авторки *Хатинка з вікнами на північ... (Z oknami na północ chatynka...)*.

Незнана для польського суспільства проблема двомовності (йдеться, передовсім, про феномен російськомовних українців), національної та мовної ідентичності й, водночас, мить творення поезії, майже магічний процес повстання нових образів та борсання зі значеннями та словами стають видимими у текстах Ірини Бетко *Я рідну мову мов чужу... (Ta ta towa – jak nie moja!)* та *Ми ріллю словами засіваєм... (Wciąż obsiewamy ziemię słowami...)*.

В есеї Ірини Бетко аналіз віршів перегукується та поєднується із візуальною складовою збірки – репродукціями ікон авторства Георгія Снопкова.

Поезії, вміщені у збірці, написані в різних часових відтинках, однак, прочитані у саме такий запропонований редакторами послідовності, утворюють один цикл. Це коротка оповідь особистих вражень, асоціацій та взаємин з Україною, що нашаровуються на важливі, часто драматичні події в її історії, тож почерговість та тяглість обраних віршів видається не випадковою.

Цикл поезій Ірини Бетко починається із традиційної міфологізованої постаті Кобзаря, лірника, бандуриста та народного пророка, знаного для поляків з міфу України у польській літературі. Почуття неспокою, драматизм представлених подій та проблем поступово нарастає з кожним наступним віршем і досягає своєї кульмінаційної точки у вірші З. Хойновського *Świt 24 lutego 2022 (Світанок 24 лютого 2022)*, який, водночас, є закінченням циклу та означає початок жорстокої війни, якої не мало б статися у ХХІ столітті. І, власне, ця війна, а не лише життя з вірша *Opatrzność (Провидіння)*, вписана у „безкінечну мить постійних

починань”, далі триває – всупереч міжнародному праву та здоровому глузду. У тексті *Świt 24 lutego 2022 (Світанок 24 лютого 2022)* автор описує свої переживання на світанку 24 лютого, які перегукуються з враженнями мільйонів осіб, у тому числі дружини президента Володимира Зеленського Олени, як вона згадала у нещодавньому інтерв’ю для служби БіБіСі – що те, що вчиняють росіяни, не може бути правдою, що перед нами (чи з нашою участю) розгортається якийсь фільм або комп’ютерна гра. Наша психіка захищається від травматичних подій станами деперсоналізації та втратою відчуття реальності.

Вірш *Lwów*, що відтворює добре відомий у польській літературі мотив Львова як міста пам’яті, міста-міфу, для мене є своєрідним продовженням *Antologii poezji lwowskiej „Moje serce zostało we Lwowie...”* за редакцією Йоанни Кулаковської-Ліс (Ольшаниця, 2009, видавництво „Бощ”). Схожість історичних подій регіонів Вармії і Мазурів та Східної Галичини відчувається у поезіях *Opatrzność (Провидіння)*, *Lwów (Львів)*, почасті теж у вірші *Spotykam Igora Hrywnę (Зустрічаю Ігоря Гривну)*. Багатокультурна спадщина цих регіонів спричинена взаємними впливами та просочуваннями різних традицій, культур, націй та національних груп; інколи, однак, стає причиною непорозумінь, несприйняття чи ворожості до іншого, розповзання національних стереотипів (як у вірші *Opatrzność* – аби зрозуміти, що „життя минає серед самотніх і незнаних”). Національні стереотипи та їхнє руйнування у дуже особистий спосіб – через дитячі спогади – Збігнев Хойновський описує у своєму есеї „Рубцювання ран”, зближення рубежів польського й українського („*Zabliżnianie się*”, *zbliżanie polskiego i ukraińskiego*).

Цікавим видається перекладацький пласт збірки. Автори – знавці обох мов – польської та української – у лінгвістично подвійних варіантах поезії відкривають для себе відмінності у слуховій чи семантичній площині поезій, що впливає на їхнє сприйняття, особливості перекладу поетичних текстів, які у випадку тлумачення поезії є власне інтерпретацією, у чому нас переконує англійська мова (англ. *interpreter* – перекладач). Прикладом може слугувати фрагмент вірша Ірини Бетко *Прощання з Києвом (Pożegnanie Kijowa)*. У своєму перекладі за допомогою дієслівних та здрібнених форм Збігнєвові Хойновському вдалося досягнути більш особистого, “теплішого” враження та увиразнити стиль авторки:

...Сиренький день – неначе миша! –
Об щок лащитьсѧ дощем.

Тебе покинути я мушу,
У безвість світу утікѧть.
Та як, скажи, без тебе душу,
Безсмертну душу врятувѧть?

Szareńki ten dzień – jakby myszka! –
Moje policzki głaszczе deszcz.

A ja rozstać się z Tobą muszę,
Uchodzić w nieznane ustronia.
Jak uratować wieczną duszę,
Gdy będę od Ciebie oddalona?

Вірш *Ukraina 2014 (Україна 2014)* у чудовому перекладі Ірини Бетко олюднює сакральні ікони, які стають вразливими до людського терпіння, а заховані, „ненаписані” сльози стають живими („płakały ikony nienapisanymi łzami...”, – і в українському

перекладі: „плакали ікони живими сльозами”). Видається, однак, що ця поезія відкриває нам значно більше значень. Цей текст був написаний після анексії Криму і на початку війни на українському Сході, проте, сьогодні звучить зовсім по-іншому. Питання ліричного суб’єкта: „Як ся маєш, коли спокій тут, а війна там?”, – викликає чимало рефлексій. На початку 2014 року факт нічим не спровокованої агресії на суверенну державу став тліючим конфліктом на окупованих східних територіях України. Питання: „Як ся маєш, коли спокій тут, а війна там?”, – ставили собі мешканці інших, не охоплених війною регіонів України, перевіряючи себе на (не)вразливість до щоденної статистики жертв і новин з фронту протягом восьмирічної війни. Тепер, коли війна охопила всю Україну і стала найтрагічнішою та найжорстокішою війною від часів Другої світової й за кілька місяців переважила навіть балканський конфлікт, це питання ставлять собі дедалі більше людей. Як почувають себе переселенці, відірвані від свого коріння та розпо-рошені по світові? Чи вже настала втома від війни та переселенців? Чи можна дистанціюватися від війни, що точиться у сусідній державі, від воєнних жертв та щоденних трагічних новин? Чи життя має тривати далі? Як ся маєш, п’ючи каву у середмісті Львова, як колись давно, до війни? Чи можна з усіх сил намагатися вдавати, що майже нічого не змінилося в цьому надзвичайному давньому місті? Лише завжди раптове виття сирен, обшиті риштуванням скульптури та постійна тривога всередині не дають забути, що насправді, увесь цей час ти є постійною мішенню. Чи європейці можуть далі провадити нормальне життя? Чи людина може залишатися нормальною після смерті близьких та після звірств, побачених у Бучі, Ірпені, Маріуполі,

Ізюмі? Чи ще існують людські цінності та демократичне право, якщо світ не може зупинити абсурд та жорстокість воєнної машини? Межа між “війною там” та “спокоєм тут”, межі країн, межі терпимості, терпіння, нормальності постійно зміщуються.

Збірка 24. *Wiersze ukraińskie i polskie* з’явилася на тлі трагічних подій і залишається актуальною. Книга складається з віршів, що повставали в різний час, проте у збірці становлять певний цикл. 24 вірші, що символічно відсилають нас до дати 24 лютого, початку війни в Україні, пропонують

авторську візію польсько-українських стосунків, перемежованих з особистими настроями, а також філософські рефлексії про українськість, Україну та українців. В обох есеях нетипово, на тлі особистих подій з життя авторів увиразнено також тему польсько-українських літературних зв’язків, з особливим акцентом на подіях, до яких причетний Вармінсько-Мазурський університет в Ольштині.

Христина Стельмах

Кафедра польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка

„Jak się masz, gdy spokój tu, a wojna tam?”: przenikanie się polskości i ukraińskości

Tomik wierszy jest przykładem tandemu poetyckiego, przekładowego i eseistycznego – nawet podane teksty dążą do symetrii: na zbiór składają się 12 wierszy (6 wierszy ukraińskich i 6 polskich), książka jest zaopatrzona w przedmowę Iryny Betko i esej końcowy Zbigniewa Chojnowskiego. Zawartość książki jest przemyślana i symboliczna: 12 wierszy i 12 przekładów stanowi liczbę 24, która odwołuje się do daty wyrytej w pamięci każdego Ukraińca i świadomego obywatela świata. 24 lutego 2022 roku rozpoczęła się wojenna inwazja Rosji na Ukrainę.

We wstępie Iryna Betko określa nam ideę powstania książki, przybliża ważny autobiograficzny wymiar, który staje się niezbędny do interpretacji pojedynczych tekstów poetyckich. Chodzi przede wszystkim o wiersze *Прощання з Києвом* (*Pożegnanie Kijowa*) i *Коли письменний варвар...* (*Barbarzyńca głosi kulturę...*); obydwa poruszają temat tragedii w Czarnobylu

i osobistych losów autorki, które wymusiło opuszczenie zagrożonych obszarów. Historia, niestety, jest cykliczna, gdyż problem uchodźstwa z terenów objętych wojną powtórzył się na wielką skalę w 2014 i zwłaszcza w 2022. Mieszkańcy Kijowa i okolic zmuszeni byli do opuszczenia własnych domów (podobnie jak mieszkańcy Prypeci obwodu kijowskiego w roku 1986) 24 lutego 2022 roku. W pierwszych godzinach rosyjskiej inwazji na Ukrainę został zaatakowany Kijów, a niektóre miejscowości oblężone. W tych dwóch wierszach ujawniają się też motywy tęsknoty za utraconą ojczyzną, problem tożsamości człowieka na obczyźnie.

Idylliczny mały świat prywatności, skojarzony z tak ważnym poczuciem bezpieczeństwa, schowku, wartości rodzinnych, ukazany jest w bardzo osobistym wierszu autorki od słów *Хатинка з вікнами на північ...* (*Z oknami na północ chatynka...*).

Nietypowy i nieznany polskiemu społeczeństwu problem dwujęzyczności (chodzi przede wszystkim o obecny na Ukrainie fenomen rosyjskojęzycznego Ukraińca), tożsamości narodowej i językowej, ale też moment tworzenia poezji, prawie magiczny proces kreowania nowych obrazów słownych, borykania się z językiem przedstawione zostały w tekstach Iryny Betko od słów *Я рідну мову мов чужу... (Ta ta mowa – jak nie moja!)* oraz zaczynający się frazą *Ми рілю словами засіваєм...* (Wciąż obsiewamy ziemię słowami...).

Iryna Betko we wstępie dokonała też analizy wierszy w połączeniu z wizualną warstwą książki – reprodukcjami ikon autorstwa Georgija Snopkova.

Poezje zamieszczone w tomiku zostały napisane w różnych odcinkach czasowych, jednak podane w zbiorze w takim właśnie porządku, jaki wprowadzili redaktorzy, dają się czytać jako cykl. Jest to krótka historia osobistych wrażeń, skojarzeń i relacji z Ukrainą, nakładających się na ważne, często dramatyczne wydarzenia z historii Ukrainy. Nieprzypadkowymi wydają się ciąg i kolejność dobranych wierszy.

Cykl Iryny Betko rozpoczyna ukazanie tradycyjnej, już zmitologizowanej, postaci Kobziarza, lirnika, bandurzysty i wieszczki narodowego, która jest znana Polakom z mitu Ukrainy w literaturze polskiej. Jednak poczucie niepokoju i dramatyzm poruszanych problemów i wydarzeń stopniowo nasila się z każdym kolejnym wierszem, a punkt kulminacyjny osiąga w wierszu Chojnowskiego *Świt 24 lutego 2022 (Світанок 24 лютого 2022)*, który jednocześnie kończy cykl i oznajmia początek absurdałnej i okrutnej wojny, do której nie miało dojść w XXI wieku. Ta wojna, a nie tylko życie, w wierszu *Opatrzność (Провидіння)* wpisuje się „w ciąg rozpoczynanych niekończących się mgnień”, wbrew wszystkim

prawom międzynarodowym i zdrowemu rozsądkowi nadal trwa. W tekście *Świt 24 lutego 2022 (Світанок 24 лютого 2022)* autor opisuje wrażenie – którego doświadczył rankiem o świcie, podobnie jak miliony osób (w tym i małżonka Prezydenta Zeleńskiego, która mówiła o tym doznaniu w niedawnym wywiadzie dla BBC) – że to, co rozpętali Rosjanie, nie dzieje się naprawdę, nie może być prawdą, że przed nami (czy z nami) rozgrywa się film lub gra komputerowa. Psychika chroni się przed traumatycznymi wydarzeniami poprzez depersonalizację i porzucenie poczucia rzeczywistości. Wiersz *Lwów*, odtwarzający znany w literaturze polskiej motyw Lwowa jako miasta pamięci, miasta-mitu jest swoistą kontynuacją (przynajmniej dla mnie) *Antologii poezji lwowskiej „Moje serce zostało we Lwowie...”* pod redakcją Joanny Kułakowskiej-Lis (Wydawnictwo „Bosz”, Olszanica 2009).

Podobieństwo losów historycznych regionu Warmii i Mazur oraz Galicji Wschodniej można odczytać w poezjach *Opatrzność (Провидіння)*, *Lwów (Львів)*, częściowo też w wierszu *Spotykam Igora Hrywnę (Зустрічаю Ігора Гривну)*. Wielokulturowość tych regionów jest spowodowana wzajemnym oddziaływaniem i przenikaniem różnych kultur, tradycji, narodów i warstw narodowych, ale czasem prowadzi też do nieporozumień, niechęci czy wrogości wobec innego, obcego, poszerzania się stereotypów narodowych (jak w wierszu *Opatrzność* – żeby zrozumieć, że „życie toczy się we wspólnocie samotnych i niewiadomych”). Stereotypy narodowe i ich obalanie w sposób bardzo osobisty, przez wspomnienia z lat dziecięcych, Zbigniew Chojnowski opisuje w posłowie do książki „*Zabliźnianie się*”, *zbliżanie polskiego i ukraińskiego*.

Również ciekawy jest wymiar tłumaczeniowy tego zbioru. Znamcy obu języków – polskiego i ukraińskiego – w podwójnych językowo wersjach poezji

odkrywają dla siebie różnice w wydźwięku słuchowym lub semantycznym wpływającym na ujęcie wierszy, osobliwości przekładów utworów poetyckich, które w wypadku poezji są właśnie interpretacją, w czym przekonuje nas język angielski (ang. *interpreter* – tłumacz). Jako przykład można przytoczyć fragment wiersza Iryny Betko *Прощання з Києвом* (*Pożegnanie Kijowa*) – w przekładzie za pomocą form czasownikowych i zdrobnień Zbigniewowi Chojnowskiemu udało się dodać spersonalizowanego, cieplejszego wymiaru i podkreślić rolę autorki:

...Сіренький день – неначе миша! –
Об щоки лащитьсЯ дощем.

Тебе покинути я мушу,
У безвість світу утікати.
Та як, скажи, без тебе душу,
Безсмертну душу врятувати?

– i w tłumaczeniu na język polski:

Szareńki ten dzień – jakby myszka! –
Moje policzki głaszczJe deszcz.

A ja rozstać się z Tobą muszę,
Uchodzić w nieznane ustronia.
Jak uratować wieczną duszę,
Gdy będę od Ciebie oddalona?

Wiersz *Ukraina 2014* (*Україна 2014*) w świetnym przekładzie Iryny Betko uczłowiecza sakralne ikony, które stają się podatne na ludzkie cierpienie, a ukryte, „nienapisane” lzy stają się żywe („płakały ikony nienapisanymi łzami...” – i w przekładzie ukraińskim: „плакали ікони живими сльозами”). Wydaje się jednak, że poezja ma większe zasoby znaczeń

zawartych w wierszu. Wyżej wymieniony liryk został napisany po aneksji Krymu i na początku wojny na Wschodzie Ukrainy, a dzisiaj odczytuje się zupełnie inaczej. Pytanie: „Jak się masz, gdy spokój tu, a wojna tam?”, które zadaje sobie podmiot liryczny poezji, wywołuje wiele refleksji. Najpierw szokujący fakt niczym nie uzasadnionej agresji na suwerenne państwo w Europie w 2014 roku stał się po jakimś czasie lokalnym przewlekłym i tłącym się konfliktem na okupowanych przez Rosję wschodnich terenach Ukrainy. To pytanie od czasu do czasu zadawali sobie mieszkańcy innych, nieobjętych wojną regionów Ukrainy, sprawdzając u siebie jeszcze wrażliwość czy już niewrażliwość na ofiary i wiadomości dochodzące z frontu w ciągu 8 lat. Teraz gdy wojna poszerzyła się na całe państwo i stała się najbardziej tragiczną i okrutną inwazją wojenną od czasów drugiej wojny światowej, przerastając w ciągu kilku miesięcy nawet konflikt bałkański, to pytanie kieruje do siebie coraz więcej ludzi. Jak się mają uchodźcy wyrwani z korzeniami ze swej ziemi i rozproszeni po całym świecie? Czy zaczyna się już zmęczenie wojną i uchodźcami? Czy można nabrać dystansu wobec wojny toczącej się w sąsiednim państwie, wobec ofiar i codziennych dramatycznych wiadomości? Czy życie powinno toczyć się dalej? Jak się masz, siedząc przy kawiarnianym stoliku we Lwowie (jak kiedyś dawno temu przed wojną)? Czy możesz z całej siły próbować udawać, że prawie nic się nie zmieniło w tym wyjątkowo zabytkowym mieście? Tylko ta nieustanna trwoga w tle, zawsze zaskakujące wycie syren alarmowych i owinięte rzeźby, które przetrwały tyle wojen, nie dają ci zapomnieć, że przez cały czas tak naprawdę jesteś tarczą? Czy ludzie w Europie mogą dalej prowadzić normalne życie? Czy człowiek może zostać normalny po śmierci bliskich i gdy zobaczył bestialstwo w Buczy, Irpieniu, Mariupolu, Iziumie? Czy istnieją

jeszcze ludzkie wartości i prawa demokratyczne, gdyż świat nie może powstrzymać od siania okrucieństwa i używania absurdu maszyny wojennej? Granice „wojny tam” i „spokoju tu”, granice państw, granice tolerancji, cierpienia, normalności ciągle się zmieniają.

Zbiór 24. *Wiersze ukraińskie i polskie* pojawia się w porę na kanwie tragicznego czasu. Na tomik składają się wiersze z różnych lat, które tutaj tworzą jedyny w swoim rodzaju cykl. 24 wiersze nawiązujące do symbolicznej daty 24 lutego, początku wojny w Ukrainie, prezentują wizję autorów relacji polsko-ukraińskich,

odnotowują ciąg osobistych skojarzeń, ale też filozoficzne refleksje wokół ukraińskości, Ukrainy i Ukraińców. W esejach wstępnym i końcowym wyświetlona została idea powstania tomiku oraz w niebanalny sposób, na tle osobistych wydarzeń z życia autorów ukazano zarys polsko-ukraińskich związków literackich ze szczególnym uwzględnieniem tych, które zaistniały na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie.

Krystyna Stelmach

Katedra Filologii Polskiej Lwowskiego
Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki